

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lina Björkman

De sista trälarna

En studie av träldomens avskaffande i Sverige under 1200- och 1300-
talet.

JURM 02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin för examen: Period 1 HT 2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Presentation av ämnet	4
1.2 Uppsatsens syfte	4
1.3 Frågeställningar	4
1.4 Avgränsingar	5
1.5 Metod	5
1.6 Forskningsläge	6
1.7 Material	7
1.8 Disposition	9
2 HISTORISK OCH POLITISK BAKGRUND	10
2.1 Slaveriets historia i Europa	10
2.1.1 Antiken	10
2.1.2 Tidig medeltid (500-1000)	10
2.1.3 Högmedeltiden (1100-1300)	12
2.2 Slaveriets historia i Norden	12
2.2.1 Slaveriets uppkomst	12
2.2.2 Vikingatiden	14
2.2.3 Medeltiden	16
2.2.4 Ofrihetens variationer	18
2.2.4.1 Bryte	18
2.2.4.2 Fostre	19
2.3 Sveriges historia: Medeltiden (1000-1400)	20
2.3.1 Det svenska riket	20
2.3.2 Samhälle och rätt	21
2.3.3 Frälset	22
2.3.4 Landbosystemet	23
2.3.5 Kristendomen och kyrkan	23
2.4 Sammanfattning	24
3 MEDELTIDA LAGSTIFTNING	26

3.1	Om landskapslagarna	26
3.2	Göotalagarna	27
3.2.1	Äldre och Yngre Västgöotalagen	27
3.2.2	Östgöotalagen	27
3.3	Svealagarna	27
3.3.1	Upplandslagen	27
3.3.2	Södermannalagen	28
3.3.3	Västmannalagen	28
3.4	Gutalagen	28
3.5	Edsören och stadgor	29
3.6	Skarastadgan	30
3.7	Sammanfattning	30
4	TRÄLDOM ENLIGT LANDSKAPSLAGARNA	31
4.1	Indelning av lagar och bestämmelser	31
4.2	Västgöotalagarna	31
4.2.1	Förvärv och fritagning	31
4.2.2	Straffrättsligt	32
4.2.3	Familj och arv	33
4.2.4	Civilrättsligt	34
4.3	Östgöotalagen	35
4.3.1	Förvärv och fritagning	35
4.3.2	Straffrättsligt	37
4.3.3	Familj och arv	38
4.3.4	Civilrättsligt	39
4.4	Upplandslagen	39
4.4.1	Förvärv och fritagning	39
4.4.2	Straffrättsligt	40
4.4.3	Civilrättsligt	41
4.5	Södermannalagen	41
4.5.1	Förvärv och fritagning	41
4.5.2	Straffrättsligt	41
4.5.3	Civilrättsligt	42
4.6	Västmannalagen	42
4.6.1	Förvärv och fritagning	42
4.6.2	Straffrättsligt	42
4.6.3	Familj och arv	43
4.6.4	Civilrättsligt	43
4.7	Gutalagen	43
4.7.1	Förvärv och fritagning	43
4.7.2	Straffrättsligt	44
4.7.3	Familj och arv	44

4.8	Sammanfattning	45
5	PERSPEKTIV PÅ TRÄLDMEN	47
6	ANALYS	51
6.1	Förändringar över tid	51
6.2	Orsaker till trälldomens avskaffande	54
6.2.1	Ekonomiska reformer och sociala förändringar	54
6.2.2	Kristendomens inflytande	58
6.2.3	Centralmakten	59
7	SAMMANFATTNING OCH SLUTORD	61
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	63

Summary

Slavery existed in the Nordic countries until the fourteenth century. There is some debate regarding how old it is and how common it was. However, it is generally regarded that slavery grew less common in Sweden during the thirteenth century and was abolished during the fourteenth century. Traces of slavery can be found in Swedish medieval laws, the so-called provincial codes. Though nearly all of them contained regulations dealing with slavery their content varied. The most liberal of the Swedish medieval laws regarding slavery was the law of Uppland. Several factors contributed to the abolishment of slavery. One important factor was a change in agricultural production. During the thirteenth century a new system using tenants to farm land was introduced. Other important factors were the growing influence of Christianity, a stronger central government and the creation of a nobility class exempt from taxation. A change in attitude may be observed during the period through which slavery came to be seen as outdated. This is particularly noticeable in the laws of Uppland and Södermanland, as well as Skarastadgan.

Sammanfattning

Trälldom var en form av slaveri vilken fanns i Norden fram till 1300-talet. I Sverige minskade trälldomen troligen i omfattning under 1200-talet och försvann helt i början av 1300-talet. Det är dock oklart hur länge trälldomen har funnits i Sverige och hur utbredd den var före medeltiden på grund av bristen på källor. Trälldom förbjöds i Västergötland och Värmlands lagsagor 1335 då Skarastadgan utfärdades av Magnus Eriksson. De flesta av landskapslagarna innehåller information om trälldom. Det skiljer sig dock mellan lagarna hur trälar behandlas. Den liberalaste av landskapslagarna är Upplandslagen. Ett flertal olika faktorer samverkade till trälldomens avskaffande. En av dessa faktorer var att jordbruksproduktionen övergick till en mer decentraliserad form med mindre gårdar vilka brukades av landbor. Andra viktiga faktorer var centralmaktens allt starkare ställning, framväxten av ett frälse och kristendomens växande inflytande. Under perioden skedde ett skifte där trälldomen kom att anses som icke önskvärd. Detta kan ses i vissa av landskapslagarna, främst Upplandslagen och Södermannalagen, samt i Skarastadgans förbud.

Förkortningar

D	Dråparebalken
E	Edsöresbalken
F	Fredsalken (i VgL II)
G	Giftermålsbalken
GL	Gutalagen
Kg	Konungabalken
Km	Köpmålabalken
M	Manhelgsbalken / Om mandrån
MELL	Magnus Erikssons Landslag
R	Rätlösabalken / Rättegångsbalken
S	Balken om sårarnål
SdmL	Södermannalagen
Sl	Slagsmålsbalken
Tj	Tjuvabalken
UL	Upplandslagen
V	Vådarnålsbalken / Om vådasår
VgL I	Äldre Västgötalagen
VgL II	Yngre Västgötalagen
VmL	Västmannalagen
Ä	Ärvdabalken
ÖgL	Östgötalagen

1 Inledning

1.1 Presentation av ämnet

Under de senaste åren har vikingar och vikingatiden återigen kommit på modet. De figurerar i allt från HBO's populära serie *Vikings* till ett nyöppnat museum i Stockholm. I det flesta av dessa skildringar möter vi trälarna i små eller stora roller. Trälarna har även förekommit inom litteraturen. Vi möter dem hos författare som Vilhelm Moberg i hans svenska historia, i Frans G. Bengtsons *Röde Orm* och Jan Fridegårds trilogi om trälen Holme. Även många av dessa utspelar sig under vikingatiden. Färre verkar dock intressera sig för det sista stadiet av träldomen, det allmänna intresset tycks segla iväg med drakskeppen. Många vet att slavhållning förekom i Skandinavien för länge sedan men färre har någon aning om när den upphörde och varför. Detta är oturligt då det förbiser en period av Sveriges historia fylld av stora samhällsomvälvningar. Denna uppsats kommer därför att undersöka hur träldomen såg ut i Sverige under dess sluttid och hur det kom sig att den försvann.

1.2 Uppsatsens syfte

Syftet med denna uppsats är att studera sambandet mellan samhälle, makt och lag i medeltidens Sverige med fokus på träldomen som institution och de förändringar som ledde till dess avskaffande.

1.3 Frågeställningar

För att uppfylla uppsatsens syfte ska följande frågeställningar besvaras:

- Hur påverkades trälarnas ställning i lag av samhälleliga förändringar i Sverige under 1200- och 1300-talet?
- Vilken rättslig ställning hade en träl i de svenska landskapslagarna?
- Hur förändrades träldomen i lag i Sverige under 1200- och 1300-talet?
- Vilka förändringar i samhället, socialt, ekonomiskt och politiskt, ledde till att träldomen avskaffades i Sverige?

1.4 Avgränsingar

Jag har valt att begränsa min undersökning till perioden 1200 till 1335.¹ För att få tid och utrymme till en djupare undersökning kommer jag även att närmare studera ett urval av landskapslagarna i uppsatsen. Dessa är Äldre och Yngre Västgötalagen, Östgötalagen, Upplandslagen, Södermannalagen, Västmannalagen och Gutalagen. Götalagarna är de av landskapslagarna vilka innehåller flest bestämmelser om trälldom. I de något senare Svealagarna finns förändringar i synen på trälldom vilka är av intresse att undersöka. Gutalagen avspeglar ett samhälle vilket skilde sig från det på fastlandet. Lagen innehåller många bestämmelser om ofria och bör därför tas med i denna undersökning.

Dalalagen och Hälsningelagen innehåller mycket få bestämmelser om träl, Dalalagen endast två stadganden och Hälsingelagen bara en.² På grund av detta kommer de inte att behandlas i uppsatsen. Även Magnus Erikssons Landslag saknar helt bestämmelser om trälldom och kommer därför inte att tas med. Då Skåne under 1200- och 1300-talet tillhörde Danmark kommer jag inte att ta med Skånelagen i uppsatsen.

1.5 Metod

Användningen av och inställningen till metoder kan variera starkt mellan olika forskare inom rättshistoria. Utöver juridiken kommer det största inflytandet på rättshistorisk metod från historisk forskning. Under 1900-talet har det även använts metoder från lingvistik, samhällsvetenskap och antropologi för att kunna utforska fler perspektiv. En rättshistorisk undersökning använder sig även ofta av både juridiska och icke-juridiska källor. Som en tvärvetenskaplig disciplin har rättshistoria fler tillgängliga källor än ett rent juridiskt arbete.³

Många rättshistoriska forskare tycks vara av uppfattningen att det inte finns en ”rätt” metod, om än vissa metoder kan lämpa sig bättre för vissa ämnen.⁴ Vilken metod som är lämpligast kan variera beroende på syftet med undersökningen, tillgången till källmaterial, personligt intresse, m.m. Kort sagt finns det många olika sätt att arbeta med rättshistoria.

¹ De äldsta av landskapslagarna är från tidigt 1200-tal, 1335 utfärdades Skarastadgan vilken förbjöd trälldom.

² Nevéus s. 113.

³ Musson/Stebbing s. 3ff.

⁴ Musson/Stebbing s. 6.

Jag har arbetat med att undersöka vad landskapslagarna säger om tråldom och vad detta i sin tur kan säga om det medeltida samhället. Min metod kan sägas vara kvalitativ i den mening att jag har fokuserat på att analysera och värdera skriftliga källor.⁵ Likt de flesta juridiska arbeten är min metod induktiv snarare än deduktiv. Uppsatsen ställer inte upp en hypotes som skall testas, utan formulerar en vidare frågeställning vilken den sedan försöker besvara genom iakttagelser i materialet.⁶

1.6 Forskningsläge

Inom svensk rättshistorisk forskning har fokus länge legat på den medeltida rätten. Den förste att översätta landskapslagarna var professorn Carl Johan Schlyter. Under 1930- och 40-talet utgav juridik professorn Åke Holmbäck tillsammans med språkvetaren och professorn i nordiska språk Elias Wessén samtliga av landskapslagarna översatta till modern svenska. Under 1960-talet översatte de även Magnus Erikssons Landslag.⁷

Det nordiska slaveriet har fascinerat många forskare inom historia. Dick Harrison, professor i historia, har skrivit om tråldomen i bland annat *Slaveri: en världshistoria om ofrihet*. Stefan Brink och även den amerikanska historieforskaren Ruth Karras har skrivit omfattande verk om vikingatida tråldom. Mats Olsson, professor i ekonomisk historia, har i en uppsats undersökt tråldomens plats i Sveriges ekonomiska historia. De flesta källor som finns kommer från senmedeltiden, den period då slaveriet befann sig i sin slutfas i Skandinavien. Detta gör det svårt att få en tydlig bild av tråldomen tidigare under svensk historia. Det är främst under 1200- och 1300-talet som vi kan få en tillförlitlig bild.⁸

Det finns dock inte många arbeten om slaveriet i nordisk historia med fokus på landskapslagarna. Det enda arbete som enbart behandlar tråldomen i landskapslagarna är Clara Nevéus doktorsavhandling från 1974. Ett översiktsverk finns även från Ruth Karras vilket behandlar hela Skandinavien, *Slavery and Society in Medieval Scandinavia*. Den norske medeltidshistorikern och professorn Tore Iverssen behandlar tråldomen i Norge i flera verk, bland dessa finns avhandlingen *Trelldommen: norsk slaveri i middelalderen*, från 1994 vilken även har en del jämförelser med de andra skandinaviska länderna.

⁵ Dahlgren/Florén s. 180.

⁶ Dahlgren/Florén s. 181.

⁷ Modéer, 1980, s. 26.

⁸ Harrisson, 2006, s. 242.

1.7 Material

För detta arbete har de viktigaste källorna varit själva landskapslagarna i översättning av Holmgren och Wessén. Jag har även haft stor nytta av några av de forskningsarbeten som nämnts ovan vilka först presenteras nedan innan jag diskuterar lagarnas källvärde.

I den mån Nevéus berör de svenska landskapslagarna har hennes undersökning varit till stor nytta för mig. Den som vill göra sig en bild av träldomen i landskapslagarna utan att själv ha möjlighet att läsa igenom samtliga av landskapslagarna har här ett mycket bra verk. Nevéus skapar en ingående bild av hur trälars ställning såg ut i de olika landskapslagarna i Sverige och Danmark.

Ruth Karras skriver i sin bok om slaveri i det medeltida Skandinavien. Hon behandlar både slaveriets ekonomiska och sociala aspekter, samt hur trälars framstod i lag. Jag har främst använt mig av de delar vilka behandlar träldomen i Sverige, men jag har även funnit Karras teorier om träldomens funktion som en social konstruktion mycket intressanta.

Stefan Brinks bok är en utförlig undersökning av den vikingatida träldomen, men Brink berör även träldomen under senare tid. Då han tar hjälp av alla tillgängliga källor för att få en komplett bild av träldomen använder han sig även av medeltida källor likt landskapslagarna och de isländska sagorna. Även om Brink främst fokuserar på vikingatiden har hans arbete varit av stort värde för mig för att skapa mig en bild av träldomens historia, samt hur livet kunde ha sett ut för en träl.

Önskas ett verk som fördjupar sig i träldomens ekonomiska roll i det medeltida Sverige, och till viss del Europa, kan Mats Olssons uppsats rekommenderas. Olsson diskuterar även under vilka förutsättningar slaveri kan uppkomma och när dessa uppfylldes i Sverige. Olsson ingående arbete om slaveriets ekonomiska roll under medeltiden, samt hur ekonomiska reformer bidrog till träldomens avskaffande har varit värdefullt för denna uppsats.

Slutligen måste även landskapslagarna diskuteras. Inom historia brukar man främst betrakta tre kriterier vid källkritik: närhet, tendens och beroende. En källa som tillkom nära i tiden till den händelse som beskrivs betraktas ofta som mer trovärdig än en senare källa. Tendens ser på de val som gjordes när källan nedtecknades, vilka uppgifter som togs med och vilka som utelämnades, samt om författaren hade anledning att vilja vinkla bilden? Beroende betyder att de olika källorna man använder helst inte bör vara beroende av varandra.⁹

Landskapslagarnas värde som källor beror av i vilket syfte de används. Grundläggande för källkritik är att den alltid utgår från den fråga som ska besvaras.¹⁰ För den här uppsatsens syfte har jag dels varit intresserad av vad lagen säger om trälar, dels sökt utläsa förändringar i samhället genom lagarnas innehåll. För att undersöka trälarnas ställning i lag under 1200- och 1300-talet är landskapslagarna den säkraste källan. De anger tydligt vad lagen sade, då de är en förstahandskälla. Lagarna finns dock inte bevarade i original utan idag finns enbart senare avskrifter. Vi får här beakta möjligheten att senare författare kan ha missförstått eller ändrat i materialet.

Det är dock svårare att veta om lagen verkligen motsvarade gällande rätt. Det finns inga rättsprotokoll, domslut eller liknande dokument bevarade från perioden vilka kan visa hur lagarna tillämpades. Det är sålunda mer osäkert huruvida landskapslagarna kan användas som källor för att skapa sig en bild av hur samhället såg ut under samma period. Somliga flockar i landskapslagarna är äldre än andra flockar. Representerade då dessa äldre flockar en äldre rätt som enbart blivit kvar av tradition och sällan tillämpades eller var de fortfarande socialt gångbara? Inom forskarkåren har detta problem hanterats olika.

Ruth Karras anser i sitt arbete att lagarna snarare visar hur de ledande i samhället såg på trälar än hur deras liv egentligen såg ut. De kan inte ge oss en säker bild av hur det var att leva som träl i Sverige under medeltiden, men de visar vilken social och kulturell roll trälar hade i samhället.¹¹ Ett flertal andra forskare har dock använt landskapslagarna för att studera tendenser i det medeltida samhället. Bland annat Elsa Sjöholm använder landskapslagarna som källor till det politiska skeendet under 1200-talet och början av 1300-talet. Då moderna lagar kan ses som kompromisser mellan stridiga intressen utgår Sjöholm från att det även gällde för landskapslagarna. Hennes tes är att en analys av maktstrukturen i lagarna kan ge kunskap om de krafter som låg bakom deras tillkomst.¹²

⁹ Dahlgren/Florén s. 191.

¹⁰ Dahlgren/Florén s. 190.

¹¹ Karras s. 96.

¹² Sjöholm s. 15.

Jag är mer benägen att hålla med Sjöholm. En lag som helt saknar förankring i samtiden lär inte tillämpas. Ett flertal av landskapslagarna redigerades under 1200-talet, vid en sådan redigering bör man rimligen ha försäkrat sig om att lagarna var socialt gångbara. Det finns inget syfte i att redigera en lag som inte ska tillämpas i verkligheten.

1.8 Disposition

Uppsatsen inleds med en historisk och politisk bakgrund vilken dels omfattar Sveriges historia under tidig medeltid, dels slaveriets historia. Den senare delen är i sin tur uppdelad i slaveriets historia i Europa och i slaveriets historia i Skandinavien. Avsikten med detta är att ge läsaren en bild av det samhälle i vilka landskapslagarna tillkom, samt det sammanhang i vilket lagtexten måste beaktas.

Kapitel 3 och 4 innehåller en kort redogörelse för de landskapslagar vilka använts i uppsatsen, följt av en undersökning av vilken ställning trälar hade i de olika lagarna.

I kapitel 5 presenteras olika forskares syn på trälldomen i Sverige under medeltiden, samt de olika teorier som framlagts till varför trälldomens försvann.

Slutsatserna av denna uppsats redovisas i analysen i kapitel 6. Här besvaras uppsatsens huvudsakliga frågeställning och jag redogör för min syn på de olika teorier vilka har presenterats i uppsatsen.

2 Historisk och politisk bakgrund

2.1 Slaveriets historia i Europa

2.1.1 Antiken

Slaveri tycks ha förekommit i Europa så långt tillbaka som det finns skriftliga källor. Även i äldre högkulturer så som Egypten och Babylonien fanns slavar.¹³ Slaveri var vanligt förekommande i det antika Grekland. Slavar var en vanlig del av stadsbilden i grekiska städer under 400- och 300-talet. Dessa kunde arbeta i hushållet, jordbruk eller i de flesta andra arbeten. Aten hade den största slavbefolkning då den var den folkrikaste staden i det antika Grekland. Den atenska staten hade till och med egna slavar vilka utförde olika offentliga arbetsuppgifter. Dessa kunde variera från underhåll av vägar till poster inom byråkratin. Aten hade även en stor mängd slavar vilka arbetade i gruvor, särskilt i silvergruvor i Laurio.¹⁴

I det romerska riket var slaveriet en vital del av samhället. Roms många krig försåg dem med en stadig tillförsel av slavar i form av krigsfångar. Slaveri var en del av samhället under hela Roms existens, dock verkar slaveriet ha ändrat karaktär över tiden. I det förrepublikanska Rom var slaveriet mer småskaligt och möjligen drägligare för slavarna. Under republiken växte ett storskaligt jordbruksslaveri fram där de flesta av slavarna kom till Rom som krigsfångar, men slavar kunde användas för alla typer av arbete så väl i gruvor och verkstäder som i hushållet. Jordbruksslaveriet blev mindre lönande under 300- och 400-talet och antalet slavar minskade.¹⁵

2.1.2 Tidig medeltid (500-1000)

Slaveriet i Europa upphörde inte i och med Roms fall. Handel med slavar var vanligt förekommande i Europa mellan 700- och 900-talet. Slavhandel skedde från Britannien i norr och Ryssland i öster till Nordafrika i söder. Framför allt såldes slavar till de uppblommande islamska rikena i Mellanöstern. Länder som Italien, Frankrike och Österrike var viktiga knutpunkter i slavhandeln. Efter ett förbud mot att sälja andra kristna till muslimer på 800-talet övergick slavhandeln i Medelhavet till att främst handla med slaver från östra Europa.¹⁶

¹³ Brink s. 47.

¹⁴ Harrison, 2006 s. 102, 104ff., 115.

¹⁵ Brink s. 48-58.

¹⁶ Harrison, 2006 s. 229-233.

Under medeltiden förändrades slaveriet och minskade i omfattning, och det storskaliga jordbruksslaveriet försvann. Parallellt med slaveriet existerade nu andra former av exploatering som fyllde behovet av arbetskraft.¹⁷ I sydvästra Europa var storskaligt jordbruksslaveri på nedgång under hela 900-talet och försvann senast på 1000-talet.¹⁸

Det finns olika teorier beträffande när det storskaliga jordbruksslaveriet försvann från Europa. Ett problem som möter historiker är bristen på källmaterial från perioden. Det råder osäkerhet kring slaveriets omfattning och samhällets produktionsförhållanden. Resultatet är att samtliga teorier bygger på relativt osäker grund.¹⁹

De två dominerande teorier om hur och när det storskaliga antika slaveriet upphörde kommer från forskning vilken fokuserar på Frankrike. Den äldre teorin gör gällande att slaveriet försvann under 700- och 800-talet till följd av en sammansmältning av slavar och fria bönder. Samtidigt som slavarna ställning förbättrades försämrades böndernas och de hamnade under godsägarnas kontroll. En något senare teori gör gällande att slaveriet dog ut först på 1000-talet. Även denna teori förknippar slaveriets försvinnande med godssystemets framväxt och förekomsten av livegna bönder, men anser att förändringen inte fick något betydande genomslag före 1000-talet.²⁰

En annan orsak som har framhållits är brist på slavar. Då Roms erövringar upphörde minskade härtagningar och därmed tillgången till nya slavar.²¹ Även kristendomens inflytande har framhållits. Den medeltida kristna kyrkan övertog till stor del den syn på slaveri som funnits i den grekisk-romerska idévärlden, dock med vissa nya inslag. Med tiden kom det att anses okristligt att hålla andra kristna som slavar, dock var icke-kristna av annat ursprung möjliga slavar under hela medeltiden. Slaveri accepterades av kyrkan som en del av samhällslivet varför den aldrig försökte förändra de sociala förhållandena på allvar.²² Detta kan tydligas ses i de delar av södra Europa där slaveriet fortlevde under medeltiden, till exempel Spanien. Vid det sextonde konciliet i Toledo fastslogs till och med att en kyrka inte fick ha en heltidsarbetande präst utan att äga minst tio slavar.²³

¹⁷ Olsson s. 14.

¹⁸ Olsson s. 14.

¹⁹ Harrison, 2006 s. 205, 207.

²⁰ Harrison, 2006 s. 206-211.

²¹ Olsson s. 13.

²² Brink s. 34.

²³ Brink s. 80f.

2.1.3 Högmedeltiden (1100-1300)

Slaveriet dog ut i norra och mellersta Europa under högmedeltiden. Under 1100- och 1200-talet hade England, Frankrike och Tyskland avskaffat slaveri.²⁴ Slaveri överlevde dock längre i Baltikum och kom i Ryssland att uppleva en stark expansion under senmedeltiden. Även vid Medelhavet fortlevde de antika slaveriet in i renässansen.²⁵

En av orsakerna till att slaveriet dog ut i nordvästra Europa under medeltiden var troligen att maktrelationerna i området förändrades. I grunden vilar slaveri på herrarnas förmåga att utöva makt. I jämförelse med de stora imperierna under antiken var de medeltida kungarikena relativt svaga. Detta förklarar varför palatsslaveri och storskaligt jordbruksslaveri försvann, då det inte längre var lönsamt. Det borde dock inte ha varit omöjligt för ett småskaligt hushållsslaveri att fortsätta.²⁶

Slavar i Europa under högmedeltiden tenderade att vara främlingar, människor med en annan religion och/eller etnicitet än sina ägare. Framförallt kring Medelhavet kan detta ha berott på att slavar togs eller köptes i främmande land. Det var dock inte lika säkert att slavar i Norden faktiskt hade en annan religion eller etnicitet än sina ägare. Snarare skapades i Norden en kultur där slavar betraktades som olika från fria därför att de förslavats eller var födda av slavar.²⁷

2.2 Slaveriets historia i Norden

2.2.1 Slaveriets uppkomst

När slaveri först förekom i Norden är svårt att säga. Förekomsten av slavar är svårt att utläsa med någon säkerhet ur arkeologiska material och slaveri omnämns inte heller i de skildringar av Norden som skrevs under klassisk tid.²⁸ Den romerske författaren Tactius skrev i sin bok *Germania* om slaveri hos germanerna, vilket kanske kan överföras på Norden. Enligt Tactius skiljde sig slaveri bland germanerna från det romerska. Varje slav hade ett eget bo som han skötte tillsammans med sin familj, dock var han skyldig att ge en viss del av produktionen till sin husbonde. Tyvärr är Tactius

²⁴ Harrison, 2006 s. 216.

²⁵ Harrison, 2006 s. 255f.

²⁶ Harrison, 2006 s. 284f.

²⁷ Karras s. 15f.

²⁸ Brink s. 241.

Germania svårtolkad och kan inte anses vara fullt tillförlitlig som källa.²⁹

I gamla nordiska texter förekommer ett flertal benämningar på ofria människor. För en ofri man användes ordet *träl*, en ofri kvinna kallades på fornsvenska *ambat*. I Svealagarna betecknade *hemmajon* ofria tjänare medan *legohjon* avsåg fri arbetskraft.³⁰ Ordet slav dyker inte upp i Skandinaviska källor före 1300-talet, trots att vikingarna deltog i den östeuropeiska slavhandeln.³¹ Det var under den intensiva väst- och centraleuropeiska slavhandeln på 700- till 900-talet som ordet slav fick sin moderna betydelse.³² Ordet slav torde ha sitt ursprung i *sloveninu*, som var en etnisk beteckning på en slavisk person ursprungligen myntad i en sydslavisk dialekt. Detta ord har via bysantinska kommit att utgöra källan till de olika västeuropeiska ordvarianterna som betyder slav. Till Sverige kom beteckningen troligen genom tyskan.³³

Även om det är svårt att säga med säkerhet finns olika teorier om hur länge trälar har funnits i Norden. Somliga forskare anser att det kom till Norden relativt sent. Brinks hypotes är att slaveri introducerades i Norden efter nordbornas nära kontakt med Romarriket under romersk järnålder. Kontakten mellan Rom och Norden bestod dels av handeln, dels av att nordbor och andra germaner tog tjänst i den romerska armén. Introduktionen bör enligt Brink ha skett under de första århundradena efter Kristi födelse.³⁴

Det finns dock forskare vilka anser att slaveri har funnits längre i Norden. Det faktum att vikingar och medeltida svenskar hade ett eget ord för ofria, *träl*, tyder enligt Harrisson på att slaveri inte var ett utländskt påfund som förts in till Norden utan något som funnits i Norden mycket länge.³⁵ Ordet träl förekommer enbart i fornnordiska, det finns inte i andra germanska språk. Det kommer troligen av ett gammalt ord som betyder löpa eller springpojke.³⁶ Harrisson verkar sålunda anse att slaveriet uppstod i Norden tidigare än Brink gör, vari han får medhåll av Olsson. Den sociala stratifiering som skedde under bronsåldern ger enligt Olsson anledning att anta att slaveri hade kunnat uppsått i Skandinavien redan under bronsåldern. Han anser sålunda att slaveriet troligen uppstod i Skandinavien för ca 3000 år sedan.³⁷

Harrisson framhåller dock att orden *träl* och *ambat* i sig inte ger vid handen att innehavaren var ofri. Det finns inget i etymologin som säger att orden betecknar en slav. Detta framkommer enbart av deras sammanhang i medeltida texter. Han

²⁹ Brink s. 61 ff.

³⁰ Olsson s. 17.

³¹ Karras s. 45.

³² Harrisson, 2006 s. 236.

³³ Brink s. 137f.

³⁴ Brink s. 248, 251f.

³⁵ Harrisson, 2006 s. 198.

³⁶ Brink s. 132.

³⁷ Olsson s. 18.

poängterar därför att termer bör tolkas försiktigt när det gäller dess betydelse under forntiden. Många termer och begrepp har ändrat betydelse under århundradena, det är möjligt att ordet träl har gjort det samma. Det kan därför vara svårt att uttala sig om trälars samhällsställning före medeltiden.³⁸

2.2.2 Vikingatiden

Nordbor var delaktiga i den slavhandel som föregick i Europa under tidig medeltid. Denna handel omfattade Irland i väster och gick öster ut, där vikingar transporterad slavar längs med de stora floderna i Ryssland till de islamska kalifatet.³⁹

Det är välkänt att vikingar även tog människor som byte på plundringståg. Bevarade annaler från bland annat Irland och Frankrike talar om hur människor förts bort av vikingar och sålts som slavar.⁴⁰ Skånelagen och andra källor visar på att vikingar inte tvekade att ta och sälja andra nordbor som slavar om de kunde.⁴¹ Det verkar dock ha varit vanligare för vikingarna att sälja slavar, främst på marknader i den muslimska världen, än att själva köpa dem.⁴²

Det vanligast sättet att bli en träl under vikingatiden tycks ha varit att bli någon form av krigsfånge. Men även fattigdom och skuldsatthet kunde leda en människa i ofrihet.⁴³ Den som hade en skuld och inte kunde betala kunde ge sig själv eller sina barn till motparten som träl. Enligt den äldsta bevarade isländska lagsamlingen, Grágás, kunde en person hamna i träldom på grund av fattigdom men även som straff för vissa brott. Träldomen upphörde då skulden ansågs vara betalad. Denna form av slaveri fanns i Norden under vikingatiden och troligen in i medeltiden.⁴⁴

Den nordiska trälen stod utanför ätten och rättssamhället.⁴⁵ Till skillnad från vid dråp på en fri man betalades ingen manskäld vid dråp på träl. Manskäld var en form av hedersbot som tillföll den dödes familj och visade på det värde som en fri man hade. En träl saknade dock egenvärde, trälens värde var som ett arbetsredskap.⁴⁶

Den samlade bilden som många källor ger är att i det vikingatida Norden var slaveri relativt vanligt förekommande och att slavhandel var en viktig kommersiell aktivitet.⁴⁷ Det är dock tyvärr mycket svårt, nästan omöjligt att

³⁸ Harrison, 2006 s. 237.

³⁹ Harrison, 2006 s. 235.

⁴⁰ Brink s. 85f.

⁴¹ Karras s. 47f.

⁴² Brink s. 89.

⁴³ Harrison, 2006 s. 245.

⁴⁴ Brink s. 89.

⁴⁵ Nevéus s. 179.

⁴⁶ Brink s. 22.

⁴⁷ Olsson s. 28.

säga exakt hur utbrett slaveriet var numerärt under vikingatiden.⁴⁸ Somliga forskare, så som Brink och Karras, anser att trälar troligen var relativt ovanliga i det vikingatida Norden. De menar att trälar främst tillhörde de övre sociala klasserna och var en form av statussymbol. Den stora mängden av alla trälar som togs av vikingar såldes snart på olika marknader och omsattes därmed till mer lätthanterliga ädelmetaller eller andra varor. Brink menar att jordbruket i Norden under vikingatiden aldrig har haft behov av en stor slavhållning. Karras påpekar även att om jordbruket var baserat på slavar kan dessa inte enbart ha kommit från plundringståg. Då det var möjligt för fria män att ge sig ut på långa resor utomlands måste det ha funnits tillräckligt med arbetskraft inom jordbruket för att skapa ett överskott redan när de reste.⁴⁹ Trälens funktion var enligt dem mer social än ekonomisk. En statussymbol för det rika och en motsats till de vanliga fria, då trälen saknade socialt anseende och familj vilket ställde denne utanför det vikingatida samhället.⁵⁰

Andra forskare sätter siffran betydligt högre. Baserat på material i de norska landskapslagarna menar Olsson att även en normal bonde i Norge förväntades ha slavar som en del i jordbruket. Olsson kommer i sina beräkningar fram till att en medeltida bonde, särskilt de som levde i mer välbärgade områden, har haft tre till åtta personer utöver sin familj vilka var knutna till gården som arbetskraft. Han håller det för troligt att dessa till övervägande del har varit slavar. Genetiska undersökningar av blodgrupper utförda på Island visar att den isländska befolkningen påminner mer om kelter än om norrmän, trots att Island främst ska ha koloniserats från Norge. Detta styrker tesen om att det har funnits ett betydande inslag av keltiska slavar vid kolonisationen av Island.⁵¹

Karras menar dock att det keltiska generna inte måste ha kommit från keltiska slavar. Hon pekar på att många av de första nybyggarna på Island inte kom från själva Norge utan var nordbor som tidigare bosatt sig på Irland, Shetlandsöarna eller andra av de atlantiska öarna. Dessa hade troligen beblandat sig med den lokala befolkningen varför de första nybyggarna hade keltiskt DNA även om de räknade sig som nordbor.⁵²

⁴⁸ Brink s. 259.

⁴⁹ Karras s. 47.

⁵⁰ Brink s. 260ff.

⁵¹ Olsson s. 30, 37, 39f.

⁵² Karras s. 49.

2.2.3 Medeltiden

Kring år 1000 blev det svårare och betydligt farligare för skandinaver att ge sig ut på vikingatåg. De riken som tidigare plundrats av vikingar i västra Europa var nu starkare militärt och i österled hade Kievriket etablerat sig. Under 1200-talet var vikingatågen sedan många år över och slavhandeln i Norden var liten. Under denna period var troligen uppfödningen av slavar den största rekryteringskällan. Detta kan förklara varför det fanns fler bestämmelser rörande vilken status barn av trälarna får och vem de tillfaller i de yngre nordiska landskapslagarna jämfört med de äldre.⁵³

I Norden antas träldomen ha försvunnit först på Island, under 1100-talet, sedan i Norge och därefter i Danmark där slaveriet fanns kvar in på 1200-talet. I Sverige har träldomen troligen successivt minskat i betydelse under 1100- och 1200-talet för att helt upphöra i början av 1300-talet.⁵⁴ Det är troligt att flertalet svenska trälarna hade frigivits när Skarastadgan kom 1335 och förbjöd träldom i delar av landet.⁵⁵ I bevarade testamenten från slutet på 1200-talet och början av 1300-talet var det vanligt med frigivning av slavar.⁵⁶ Testamenten från perioden ger en bild av både hushållsslaveri och jordbruksslaveri. Men dessa representerar bara de rika slavägarna, vanliga bönder hade kanhända inte råd att frige slavar eller så hade de inga att frige.⁵⁷

Av samtliga bevarade svenska testamenten som är utfärdade före 1285 innehåller ungefär hälften föreskrifter om den avlidnes slavar. Tendensen att frige slavar genom testamenten minskade från och med 1285. Däremot övergick testamentörerna i början av 1300-talet från att frige enskilda, namngivna slavar till att som regel frige samtliga sina slavar.⁵⁸ Det finns 29 bevarade testamenten varigenom testatorn frigav trälarna. Tack vare dessa går det att påvisa att träldomen fanns kvar i Västra Götaland, Östra Götaland, Södermanland, Uppland och Västmanland under 1200-talet. Testamentena visar på en trend över en 60-års period, från 1256 till 1310. Från och med cirka 1300 skedde i stort sett inga frigivningar genom testamenten. Detta berodde troligen på att stormännen inte längre ägde trälarna. Ingen av de bevarade testamentena motiverar uttryckligen frigivningen med religiösa skäl. Dock förefaller det vara en trolig motivation. Att frigivningen placeras just i testamenten visar på att det troligen var avsett att främja testatorns själ.⁵⁹ Av de svenska landskapslagarna framgår att trälarna främst arbetade i jordbruket, de

⁵³ Olsson s. 31f, 48.

⁵⁴ Brink s. 241.

⁵⁵ Se vidare kap. 3.6.

⁵⁶ Harrison, 2006 s. 246.

⁵⁷ Karras s. 91.

⁵⁸ Olsson s. 38.

⁵⁹ Nevéus s. 133 ff., 138.

kunde även användas för arbete i skogen eller som herdar. I SdmL sades att om någon lånade en annans träl för att hugga ned ett träd och trädet föll över trälen skulle vådaverksbot betalas.⁶⁰ De kvinnliga trälarna angavs i landskapslagarna arbeta med att mala säd och mjölka kor. Man kan även ana att de fått tjänstgöra som älskarinnor.⁶¹

Trälar saknade genomgående manhelgd, personlig fred och säkerhet, och ingick inte heller i rättssamfundet. Deras plats i samhället var som deras ägares egendom. Det är på denna syn som de straffrättsliga reglerna grundade sig.⁶² Att trälar saknade rättskapacitet innebar att de inte kunde föra talan vid tinget, begå ed, ingå rättsligt bindande avtal eller äga egendom.⁶³

Fria tycks ha hyst ett starkt förakt för ofria. Ord som *fostre* och *frälsgiven* var okvädningsord enligt lag. En fri person som blev anklagad för att vara träl måste värja sig mot anklagelsen med ed.⁶⁴ I de isländska sagorna och i dikten Ríghshulta beskrivs trälar som fula, mörka och tungsinta. De användes som motsats till idealbilden av en fri man.⁶⁵ Nidbilden av slaven som främmande, av annan etnicitet, var till stor del en social konstruktion. Det är idag omöjligt att avgöra vilken etnicitet de flesta trälar hade men stereotypen av den fula, mörka trälen kom troligen inte av att trälar faktiskt såg ut så utan som ett sätt för fria att särskilja sig från trälar. Träldom och skammen av den ansågs vara ärftligt, även om det egentligen var synligt i beteende och vilka arbetsuppgifter en person utförde snarare än utseende. Härtagningen kan dock ha varit en så stor rekryteringskälla att det bidrog till att trälar sågs som främlingar.⁶⁶

Åsikterna går isär om varför och hur träldomen försvann. En teori är att träldom i Sverige först försvann på stormännen och kyrkans ägor. Dessa gjorde sig av med sina slavar under 1000- till 1200-talet medan bönderna hade kvar sina husslavar in mot mitten av 1300-talet. På de stora godsens frigavs slavar i samband med att nya metoder infördes i jordbruket. Trälarna genomgick då ett övergångsstadium som halvfria landbor innan de blev helt fria.⁶⁷ Att storgodsens ökade och övergick till landbor kan dock inte förklara varför hushållsslaveriet försvann. De bönder som ägde trälar borde fortfarande ha haft dem kvar.⁶⁸

⁶⁰ M 20, Holmbäck/Wessén, 1940: SdmL s. 173.

⁶¹ Olsson s. 34.

⁶² Nevéus s. 143.

⁶³ Modéer, Kjell Å., ”De utanförstående” s. 186.

⁶⁴ Nevéus s.157, 179.

⁶⁵ Harrison, ”Medeltiden” s. 77.

⁶⁶ Karras s. 50, 56, 63.

⁶⁷ Olsson s. 52.

⁶⁸ Karras s. 152.

Kyrkans syn på trälldomen var relativt komplex. Dokument visar att kyrkan till viss del accepterade trälldomen, det är belagt att kyrkan på kontinenten själv använde sig av ofri arbetskraft. Andra bevarade dokument, samt vissa bestämmelser i landskapslagarna, visar att även trälars sågs som församlingsmedlemmar. De är genomgående ansett att kyrkan under 1200-talet arbetade för att höja trälars sociala ställning och slutligen för trälldomens avskaffande. Det kan alltså ligga något bakom de religiösa motiveringarna i Skarastadgan, samt UL:s och SdML:s förbud mot att sälja trälars.⁶⁹ Kyrkan såg trälars som medmänniskor i den mån att även de skulle döpas och delta i religiösa högtider.⁷⁰ Det är möjligt att kristen ideologi och dess spridning kan ha verkat för slaveriets avveckling, i kombination med andra världsliga faktorer.⁷¹ Slaveri var inte lika stigmatiserat inom kristendomen, Moses och Israeliterna hade ju varit slavar i Egypten. Kristendomen framhöll även ödmjukhet som en dygd, varje människa även en kung skulle inse att han stod under Gud. Att trälars skulle frigges vid kyrkor i Gutalagen kan också tyda på att kyrkan uppmuntrade frigivning av trälars. Det är dock även möjligt att detta var den mest naturliga offentliga platsen för att offentligt frige trälars.⁷²

2.2.4 Ofrihetens variationer

2.2.4.1 Bryte

Även bland ofria var det skillnad på folk och folk. Vissa trälars hade mer betrodda uppgifter, varav somliga av dessa påminde om betrodda tjänare och tjänstemän. En sådan var bryten.⁷³ Bryten var förvaltare på en stormans huvudgård. Troligen var bryten från början en träl som agerade tillsynsman för de andra trälarna. Termen uppgraderades med tiden till att syfta på en gårdsförman. Det verkar som om bryten från början var ofri i hela Norden, senare kunde dock en bryte vara både en fri man eller en ofri.⁷⁴ I ÖgL var bryten en träl, medan det i VgL var oklart om bryten var fri eller ej.⁷⁵ I de norska landskapslagarna från 1000-talet och 1100-talet var bryten ofri, men i de senare danska landskapslagarna från 1100-talet och 1200-talet nämndes endast fria brytar. I Svealagarna fanns enligt Nevéus inga exempel på att bryten är ofri.⁷⁶ Dock var husbonden fortfarande ansvarig för bryten vilket kan vara en referens till dennes tidigare ofria ställning.⁷⁷

⁶⁹ Nevéus s. 162.

⁷⁰ Karras s. 140.

⁷¹ Olsson s. 13.

⁷² Karras s. 67, 141f.

⁷³ Brink s. 139.

⁷⁴ Olsson s. 35f.

⁷⁵ Brink s. 143.

⁷⁶ Nevéus s. 114.

⁷⁷ Harrison, 2006 s. 249f.

En bryte kunde nå en hög ställning i samhället och kunde även äga egendom som inte hörde till ägarens gård. Det finns bevarade exempel på brytar som har omnämnts på runstenar eller låtit rista dem. Den mest kända av dessa är runstenen vid Hovgården på Adelsö i Mälaren. På stenen står att bryten Tolir och hans maka lät rista runorna, kanske på uppdrag av en man kallad Håkon.⁷⁸ Brytar kunde även vara kungliga förmän, ansvariga för de kungliga godsens. Sådan var troligen män med stort inflytande.⁷⁹

2.2.4.2 Fostre

En fostre eller fostra var en träl, men åtnjöt en högre social ställning och var mer betrodd än andra trälar. Det var inte ovanligt att en fostre förfogade över en egen stuga och kunde ha egna ägodelar i form av lösöre.⁸⁰ Även om fostren fortfarande var en träl hade han en starkare ställning än andra trälar i många av landskapslagarna.⁸¹

ÖgL var den av landskapslagarna som innehöll de utförligaste bestämmelserna om fostren. Den största skillnaden på en fostre och en vanlig träl var att fostren hade ett eget bo skilt från husbondens. Husbonden ägde fostren lika väl som trälen men detta ägande verkar ha haft en speciell innebörd. Det förekom fler formaliteter om husbonden ville sälja en fostre jämfört med en vanlig träl. Dessa var samma formaliteter som annars enbart förekom vid överlåtelse av jord. Nevéus tolkar detta som att fostren brukade jord i sin herres ägo och att en försäljning av jorden även innebar en försäljning av fostren.⁸²

Av värdet på den bot som skulle utgå ifall en fostre dräpte en fri beräknar Nevéus värdet på en fostres bo till strax över två tredjedelar av värdet på lösöret på en normal östgötsk bondgård. Detta skulle betyda att fostrens bo inte var en fullständig gård, fostren kan ha varit att likna med en dagsverksskyldig torpare. En teori är att fostrens bo var ett tidigare obrukat landområde på ägarens mark. Fostren fick jorden och lösöret med livstids dispositionsrätt varefter den återgick till ägaren vid fostrens död. Detta gav ägaren en möjlighet att spekulera i jordförvärv samtidigt som han slapp det omedelbara underhållet av sin träl och dennes familj. Fostren fick i utbyte en möjlighet att förbättra sin ställning genom arbete.⁸³

Fostren och fostran befann sig i ett mellanled mellan fria och ofria. Deras exakta juridiska position är svår att fastställa ur lagarna, men de antas ofta ha varit på väg från ofrihet till frihet.⁸⁴ I sin undersökning av ÖgL anser Nevéus att även fostrens

⁷⁸ Brink s. 140.

⁷⁹ Karras s. 92.

⁸⁰ Harrisson, 2006 s. 251.

⁸¹ Brink s. 149f.

⁸² Nevéus s. 105f.

⁸³ Nevéus s. 107f.

⁸⁴ Olsson s. 49.

barn kom att kallas för fostre eller fostra. En fostre var vanligen en man då främst män arbetade med att bruka jorden, men en fostre kunde vara gift. Det verkar som om fostrens hustru kallades för fostra om även hon var ofri. Men av G 29 ÖgL framgår att även en ogift kvinna kunde kallas för fostra, detta tyder enligt Nevéus på att en fostres barn ansågs tillhöra samma klass som han själv. Det vore även logiskt om fostrens son var den som fick ta över och bruka den tilldelade jorden. Fanns flera barn kunde ägaren låta dem få egen jord att bruka eller söka lämpliga giften. Om barnen inte kom i besittning av ett eget bo skulle de troligen inte längre kallas för fostrar. Denna omständighet, samt möjligheten till blandade äktenskap talar enligt Nevéus för att fostrens ofrihet troligen inte varade mer än några generationer. Med tiden kom fostrarna sålunda att uppgå i skaran av fria.⁸⁵

2.3 Sveriges historia: Medeltiden (1000-1400)

2.3.1 Det svenska riket

Kring år 1000 anses vi kunna börja tala om ett svenskt rike under en gemensam kung. Detta rike var fortfarande löst sammanfogat. Centralmakten var svag och de olika landskapen var mycket självständiga, de hade bland annat kvar sina egna lagar, de så kallade landskapslagarna.⁸⁶

Under 1000-talet och 1100-talet kämpade flera släkter i olika landskap om att få makten över hela riket. Vissa av dem lyckas utsträcka sitt välde utanför det egna landskapet men dessa blev sällan långlivade. Från 1120 till första halvan av 1200-talet fördes kampen om kontrollen över riket mellan två ätter kända som den Sverkerska ätten och den Erikska ätten efter de första kungarna i vardera ätt. År 1250 hade båda ätterna dött ut på manssidan. Makten över Sverige togs nu över av den dåvarande kungens mäktigaste man, Birger Jarl från Bjälboätten. I samband med detta flyttades rikets politiska centrum från Götalandskapen till Mälardalen. Två av Birger Jarls söner, Valdemar Birgersson och Magnus Ladulås, kom att bli svenska kungar.⁸⁷

Från och med 1100-talet blev centralmakten allt starkare, under 1200-talet kunde den införa individuella, reguljära skatter.⁸⁸ En av de äldsta grundskatterna var den så kallade ledungsskatten. Denna tillkom då den militära skyldigheten att delta i ledningen övergick till en värnskatt baserad på jordinnehav. Ledningen var den härfärd till sjöss vilken kungen hade rätt att utlysa under våren. Bofasta bönder var skyldiga att delta i härfärderna, samt att se efter ett system med vakter och vårdkasar

⁸⁵ Nevéus s. 111.

⁸⁶ Inger s. 10

⁸⁷ Harrisson, ”Medeltiden” s. 57ff, 338.

⁸⁸ Olsson s. 49.

längs med kusten. De var även skyldiga att förse ledungen med proviant.⁸⁹

Under medeltiden tog den framväxande centralmakten till sig feodala element från kontinenten. Kungaämbetet blev med tiden ärftligt och kungen valdes inte längre ens formellt. Den juridiska makten försköts från tingen till rådet och adeln. I Skandinavien fick feodalismen en speciell karaktär. Då bönderna hade en starkare ställning i samhället jämfört med på kontinenten kunde de länge till stor del stå emot adelns anspråk.⁹⁰ Till skillnad från i stora delar av övriga Europa skapades aldrig en livegen klass av bönder.⁹¹

2.3.2 Samhälle och rätt

Det medeltida rättssystemet var dualistiskt. En del var den rätt som lärdes ut vid universiteten i Europa, vilken var starkt påverkad av den kanoniska rätten. Den andra delen var den lokala eller regionala sedvanerätten. I Sverige bestod detta av landskapslagarna och lekmännen på tinget.⁹² Landskapen behöll länge rätten att stifta lag, men centralmakten tog sig bitvis mer av denna. Det första kända exemplet kom under slutet av 1200-talet med Skänninge stadga och Alnsö stadga. Landskapen kom med tiden att införliva kunglig rätt i landskapsrätten, främst genom edsörena men även stadgor var viktiga. Under Magnus Ladulås utfärdades ett stort antal stadgor. Redan före Magnus Eriksons Landslag fanns alltså en kunglig lagstiftning vilken gällde vid sidan av landskapslagar. Under 1300-talet skedde en övergång från landskapsrätt till landsrätt när MELL trädde i kraft 1350.⁹³

Riket var indelat i lagsagor som oftast sammanföll med de så kallade landen, dessa var lika de landskap som Sverige fortfarande är indelat i. Inom en lagsaga gällde en lag och lagsagan hade ett gemensamt ting. Tinget samlades fyra gånger per år under ledning av lagmannen; kvinnor och trälar fick dock inte närvara. Under tidig medeltid avgjordes mål ofta genom edgång. Detta innebar att den som stod anklagad friade sig genom att förmå ett vist antal tillförlitliga män vilka kallades för edsmän att med ed intyga hans oskuld. Landskapslagarna innehåller många flockor vilka anger hur detta ska ske och med hur många män, beroende på vilket brott målet gäller. Senare under medeltiden blev det vanligare att sanningshalten i eden prövades av en nämnd.⁹⁴

I de äldre germanska samhällena, däribland Norden, tros ätten ha varit mycket viktig. Alla fria män tillhörde en ätt. Ätten var den yttersta garantin för den fries rättssäkerhet och även för äganderätt till jorden. Spår av detta

⁸⁹ Hafström, 1967 s. 49-57.

⁹⁰ Olsson s. 53.

⁹¹ Karras s. 154.

⁹² Modéer, Kjell Å., ”Den europeiska rätten” s. 176f.

⁹³ Åqvist s. 3f, 54f.

⁹⁴ Harrisson, ”Medeltiden” s. 63f.

kan fortfarande ses i landskapslagarna. Inom straffrätten anar man spår av, och även viss acceptans för, en rätt för ätten att ta självhämsnd vid oförrätter. När självhämsnd ersattes med böter infördes en ättebot som skulle betalas av dråparen till den dödes ätt.⁹⁵ Om en person frigavs ur trældom var det nödvändigt att dene ättleddes, togs upp i en ätt, för att bli en fullvärdig medlem i samhället.⁹⁶

Grunden för medeltida jordbruk var drift i mindre enheter. Dessa mindre jordbruk var tvungna att betala en del till de grupper i samhället som inte direkt deltog i produktionen. De bönder som ägde sin egen jord och betalade skatt direkt till kungen kallades för kronobönder eller skattebönder. De som brukade adelns jord kallades för landbor.⁹⁷

2.3.3 Frälset

I samband med att centralmakten blev starkare började under 1200-talet ett frälse att växa fram i Sverige. Frälset var adelsmän och storbönder, stormän i riket, vilka slapp betala skatt i utbyte mot att de gjorde rusttjänst åt kungen. Detta reglerades bland annat i Alnsö stadga som utfärdades kring 1280.⁹⁸ Före Alnsö stadga fanns det enligt lag ingen adel i Sverige. I och med stadgan skapades formellt en ny klass med andra rättigheter och skyldigheter inför lagen. Alla fria människor var inte längre juridisk jämlika.⁹⁹

Frälset både stöttade och konkurrerade med den allt starkare kungamakten. Kungamakten hade även konkurrens från rådet vilket växte fram under senare hälften av 1200-talet. Rådet skulle hjälpa kungen i utövandet av den styrande makten, i detta råd ingick rikets främsta stormän.¹⁰⁰ Det finns inga lagbestämmelser om rådet före MELL men det framgår att rådet medverkade vid lagstiftning även före detta, bland annat Skänningestadgan från 1285 sägs ha tillkommit med rådets hjälp. I stadgan organiserades den svenska kyrkan och gavs olika privilegier.¹⁰¹ Rådets medlemmar var ofta även lagmän och en stor del av deras makt vilade troligen på det faktum att Sverige länge var ett valkungadöme. Inför valet var den blivande kungen tvungen att söka stöd hos delar av rådet som i utbyte fick förmåner.¹⁰²

⁹⁵ Hasselberg s. 3f.

⁹⁶ Olsson s. 19.

⁹⁷ Lindkvist/Myrdal s. 15.

⁹⁸ Inger s. 11.

⁹⁹ Karras s. 160f.

¹⁰⁰ Inger s. 22.

¹⁰¹ Hafström, 1976 s. 27, 60.

¹⁰² Åqvist s. 58f.

2.3.4 Landbosystemet

Frälsets ställning grundade sig på jordinnehav. Denna styckades vanligen upp i mindre driftenheter även om större huvudgårdar förekom.¹⁰³ Under 1200-talet började storbönder samla på sig allt större jordegendomar, ofta genom att köpa upp jord som tidigare tillhört bönder. Detta blev vanligare efter 1280 då kyrkan och adeln slapp betala skatt för landinnehav.¹⁰⁴

Under tidig medeltid utvecklades ett system med landbor som en följd av att jord i allt större utsträckning samlades hos frälset. Landbon fick bruksrätt till en bit jord i utbyte mot att han betalade ränta till jordägaren. Systemet utvecklades under 1100-talet och blev allt mer etablerat under 1200-talet. Många av dessa nya landbor var frigivna trälarna från storgårdarna som flyttade till mindre gårdar kring godset. De kunde nu odla för en del av sin försörjning men var fortfarande nära knutna till storgården. Systemet försvann efter digerdöden då den minskade befolkningen gjorde färre villiga att arbeta som småbrukare, det var troligen under samma period som bryten försvann.¹⁰⁵

Relationen mellan jordägaren och landbon framställs i medeltida lagar som en form av kontraktsförhållanden. Bönderna som brukade själva jorden betalade ränta, ofta kallad avrad, till jordägaren. Det verkar ha funnits få personella bindningar eller andra beroendeförhållanden mellan landbon och jordägaren, detta ses ofta som ett särdrag för Norden.¹⁰⁶ Den svenska landbon var inte samma som en livegen då landbon inte låg under godsägarens jurisdiktion.¹⁰⁷

2.3.5 Kristendomen och kyrkan

Kristendom och asatro existerade till en början sida vid sida. Det var kring 830 som Ansgar företog sin kända missionsresa till Birka, vilken dock inte gav några långvariga resultat. Först kring 1000 började kristendomen att sprida sig på allvar i Sverige men det tog lång tid innan asatron helt försvann.¹⁰⁸

Kristendomen infördes uppifrån i Sverige, den slog igenom med stöd av stormän och kungar. Dessa fick genom kyrkan tillgång till nya maktmedel i form av en tidig byråkrati. Kungamakten stärktes även ideologiskt då den nu kunde stödja sin ställning på läran om att kungen styrde av Guds nåde.¹⁰⁹ Kyrkans stöd till

¹⁰³ Lindkvist/Myrdal s. 15f.

¹⁰⁴ Karras s. 150.

¹⁰⁵ Myrdal s. 223f.

¹⁰⁶ Lindkvist/Myrdal s. 15f.

¹⁰⁷ Karras s. 42.

¹⁰⁸ Sawyer s. 205, 219ff.

¹⁰⁹ Harrisson, "Medeltiden" s. 54f.

kungamakten kom även till uttryck i den kröningsceremoni som angavs i Upplandslagen. Förhållandet mellan kung och kyrka var dock tveeggat, de var ofta inblandade i en maktkamp med varandra.¹¹⁰

Kristendomens nya position som dominerande religion kom att få stor påverkan på det svenska samhället. Kyrkan förde bland annat med sig nya moraliska värderingar, samt utländsk rätt och bildning. I och med att Sverige kristnades blev landet även en del av den katolska kyrkan under ledning av påven i Rom. Kyrkan kom att förbli en maktfaktor i samhället under hela medeltiden. Tidvis framstod kyrkan som en stat i staten då den hade sina egna domstolar och inte behövde betala skatt till kronan.¹¹¹ Under 1200-talet var kyrkan så etablerad att en varaktig organisation kunde genomföras och Sverige delades in i sju biskopsdömen. I samband med detta lyckades kyrkan tillägna sig flera privilegier och kom under 1200-talet att bli en rik och mäktig organisation med stora jordegendomar.¹¹²

2.4 Sammanfattning

Slaveri är en mycket gammal företeelse som har funnits i de flesta delar av världen. I det antika Grekland och Rom var slaveri vanligt förutkommande. I Rom utvecklades med tiden ett storskaligt jordbruksslaveri. Efter Västroms fall minskade slaveriet i omfattning och det storskaliga jordbruksslaveriet försvann. I Nordvästra Europa försvann slaveriet med tiden helt. Det finns olika teorier om exakt när detta skedde men det är säkert att de flesta länder i Nordvästra Europa avskaffat slaveri i slutet på 1200-talet.

Det är osäkert när träldomen uppstod i Norden och i vilken omfattning som trälar hölls före 1100-talet. På grund av bristen på källor från perioden lär inget exakt svar stå att få. Det är dock belagt att trälar fanns i Sverige under vikingatiden, samt att vikingar deltog i slavhandel. Träldomen kom troligen att minska i betydelse och omfattning under 1100- och 1200-talet. I början av 1300-talet försvann den helt, formellt avskaffades träldomen i delar av Sverige 1335. Trälar arbetade inom jordbruket, i skogen, i hushållet och med att sköta boskap. Kvinnliga trälar kunde även utnyttjas sexuellt. Trälar befann sig längst ned på den sociala skalan, de saknade manhelgd och rättskapacitet. Vissa trälar hade dock bättre social ställning så som bryten och fostren.

¹¹⁰ Inger s. 10, 12, 20.

¹¹¹ Inger s. 12f.

¹¹² Harrisson, "Medeltiden" s. 55f.

Sverige blev ett rike kring år 1000. Riket var till en början svagt sammanhållet och olika ätter kämpade om makten. Under 1200-talet blev centralmakten starkare och landskapen knöts närmare varandra. De olika landskapen behöll dock sina egna lagar. Varje landskap motsvarade en lagsaga och ett ting. Perioden kännetecknas av stora samhällliga förändringar. En klass av storbönder började växa fram, dessa blev enligt Alnsö stadga ett värdsligt frälse 1280. Frälset var undantagen skatt i utbyte mot att de gjorde rusttjänst. Samtidig uppstod även ett system med landbor som brukade adelns jord i utbyte mot att de betalade en årlig ränta. Även kyrkan var undantagen för skatt och fick inkomster från bönderna i form av tionde. Kyrkan stärkte sitt inflytande under 1200-talet och kom att bli en mäktig institution.

3 Medeltida lagstiftning

3.1 Om landskapslagarna

Landskapslagarna brukar indelas i Göotalagar och Svealagar. Till Göotalagarna hör, Äldre Västgöotalagen, Yngre Västgöotalagen, Östgöotalagen och Tiohäradslagen (Smålandslagen). Svealagarna är Upplandslagen, Södermannalagen, Västmannalagen, Hälsingelagen och Dalalagen. Gutalagen som gällde på Gotland intar en särställning. Den sorteras vanligen inte in under varken Göotalagarna eller Svealagarna.¹¹³

Landskapslagarna var indelade i balkar som i sin tur var indelade i flockar. Indelningen i flockar är troligen äldre än balkindelningen.¹¹⁴ Varje balk var ägnad åt ett särskilt rättsområde, till exempel fanns familjerätten i giftermålsbalkar och ärvdabalkar. I Äldre Västgöotalagen var balkindelningen dock endast delvis genomförd. Gutalagen saknade helt balkindelning.¹¹⁵

Den klassiska synen på landskapslagarna är att dessa helt enkelt var en nedteckning av äldre germansk rätt som hade traderats muntligt under långa tider. Denna syn är idag starkt ifrågasatt och de flesta forskare ser lagarna som en blandning av rätt från tiden då de nedtecknades och äldre rätt. I landskapslagarna kan även ett visst inflytande från romersk rätt märkas, särskilt den kanoniska rätten.¹¹⁶

Även om landskapslagarna gällde medan de olika landen var relativt självständiga finns i landskapslagarna spår av den allt starkare centralmakten. Flera av landskapslagarna hade sålunda tagit upp bestämmelser från kunglig lagstiftning och vissa, till exempel UL och SdmL, hade stadfästs av kungen.¹¹⁷

I landskapslagarna, särskilt inom familjerätten, spelade ätte-och släktgemenskapen stor roll. Den enskilda individen och dennes vilja var underordnad släktens, samtidigt gav släkten medlemmarna skydd och stöd. Den som inte tillhörde eller var utstött ur sin ätt var i äldre tid rättslös.¹¹⁸ I frigivning genom testamente fanns dock

¹¹³ Inger s. 13 ff.

¹¹⁴ Hafström, 1976 s. 51.

¹¹⁵ Hasselberg s. 24f.

¹¹⁶ Karras s. 168.

¹¹⁷ Inger s. 15.

¹¹⁸ Inger s. 22.

inga bestämmelser om att de frigivna trälarna även ska ättledas. Detta kan bero på att ättledning inte längre var nödvändigt eller så fick de trälarna som så frigavs inte full frihet.¹¹⁹

3.2 Göotalagarna

3.2.1 Äldre och Yngre Västgöotalagen

VgL I är den äldsta av de bevarade landskapslagarna. VgL I nedtecknades troligen av lagmannen Eskil Magnusson, Birger Jarls äldre bror, kring år 1220. Nedtecknandet skedde antagligen under inflytande av norsk rätt, lagen visar en påfallande överensstämmelse med norskt lagspråk vilket skiljer sig från Svealagarna. Till innehållet var VgL I dels en nedteckning av äldre, muntlig rätt, dels en systematisk ny redigering av gällande rätt. Den var den enda av landskapslagarna som inte innehöll de edsöre eller arvsregler som tillkom under Birger jarl.¹²⁰

VgL II var en omarbetning av VgL I utförd någon gång mellan 1281 och 1300. VgL II var till omfattningen dubbelt så lång som VgL I.¹²¹

3.2.2 Östgöotalagen

ÖL användes tillsammans med Upplandslagen som grund för MELL. Hafström anser att det troligen utarbetades en version av ÖL under första hälften av 1200-talet som sedan gått förlorad. Den version av lagen som finns bevarad nedtecknades troligen under 1270- och 1280-talet av lagmannen Bengt Magnusson.¹²²

3.3 Svealagarna

3.3.1 Upplandslagen

UL tillkom likt Södermannalagen och Skarastadgan under medverkan från kungamakten och aristokratin.¹²³ I UL:s företal liknades kungen vid Moses som sänder lagen till sitt folk.¹²⁴ UL stadfästes av kung Birger Magnusson 1296 och bör

¹¹⁹ Karras s.v133.

¹²⁰ Hafström, 1976 s .37f.

¹²¹ Hafström, 1976 s .38.

¹²² Hafström, 1976 s. 40.

¹²³ Nevéus s. 160.

¹²⁴ Holmbäck/Wessén, 1933: UL s. 7.

ha utarbetats strax innan.¹²⁵ Enligt det stadfästelsebrev som följde med lagen utarbetades den nya lagen av en lagnämnd vilken innehöll representanter för frälset, bönderna och kyrkan. Den nya lagen blev först lyst på tinget och sedan stadfäst. Det var först genom UL:s tillkomst som Uppland blev en enhetlig lagsaga. UL kom att få stort inflytande på den andra Svealagarna, den hade även en viktig roll i utformningen av MELL.¹²⁶

I UL och de andra Svealagarna användes flera olika termer för slav. Både träl och legohjon, men även ofrälse. Det kan vara att ofrälse avser en vidare grupp ofria än just trälarna, men det kan även bero på att författarna var influerade av latinska termer. Latinets *serverus* hade en relativt vag definition och kunde troligen inte översättas rakt av till träl.¹²⁷

3.3.2 Södermannalagen

SdmL exakta ålder är omdebatterad, men troligen tillkom den kring 1280. Lagen reviderades på 1300-talet och den nya redaktionen stadfästes år 1327¹²⁸ av Kung Magnus Erikssons förmyndarregering. Både SdmL och UL finns bevarade i handskrifter från 1300-talet.¹²⁹ Liksom i UL liknades kungen vid Moses i förordet, han förkunnar lagen för sitt folk och bjuder de leva efter den.¹³⁰

3.3.3 Västmannalagen

VmL tillkom kring år 1300. Lagen hade stora likheter med UL som tycks ha varit den viktigaste källan, men VmL har även likheter med SdmL.¹³¹

3.4 Gutalagen

På 500-talet ska Gotland ha ingått ett avtal med Sveakonungen varigenom båda sidorna fritt fick handla med varandra. Gutarna blev även skattskyldiga till svearna i utbyte mot militärt stöd. Det exakta årtal för detta avtal är dock osäkert. Gotland räknades ännu inte som ett av de svenska landen utan hade en mer självständig position.¹³² Gutarna var inte heller skyldiga att delta i ledungen mot kristna länder, enbart mot hedniska.¹³³ Gotland låg under svenskt inflytande till år 1361 då den

¹²⁵ Inger s. 14.

¹²⁶ Hafström, 1976 s. 47ff.

¹²⁷ Karras s. 44f.

¹²⁸ Hafström, 1976 s. 45ff.

¹²⁹ Inger s. 14.

¹³⁰ Holmbäck/Wessén, 1940: SdmL s. 5.

¹³¹ Hafström, 1976 s. 49.

¹³² Billing s. 44f.

¹³³ Hafström, 1967 s. 57.

danske kungen Valdemar Atterdag erövrade ön. Den förblev dansk fram till freden i Brömsebro 1645 då Sverige fick tillbaka Gotland.¹³⁴

GL finns bevarad i, bland annat, en handskrift från mitten av 1300-talet.¹³⁵ Lagen nedtecknades troligen kring år 1220, även de delar av GL som behandlar träldom är troligen från början av 1200-talet.¹³⁶ År 1646 ersattes GL av svensk lagstiftning. GL var en blandning av ålderdomliga regler och betydligt yngre sådana. Den gav uttryck för Gotlands egna kultur och rättstradition som utvecklats på ön på grund av dess unika läge jämfört med fastlandet. Lagen hade skilda straffskalor för gotlänningar och icke-gotlänningar. I flera avseenden uppvisade GL likheter med de danska landskapslagarna, med undantag för kyrkorätten som låg mycket nära de norska lagarna. Anledningen till detta är troligen ett starkt norskt inflytande över Gotlands kristnande, den norske kungen Olaf den helige ska ha uppehållit sig på ön under perioden 1028-30.¹³⁷

3.5 Edsören och stadgor

Edsöre var namnet på lagstiftning som utfärdades av kungen och frälset gemensamt varigenom dessa genom ed lovade att straffa brott som kränkte den allmänna friden i riket. Ordet edsöre är sammansatt av orden ed och svärja. De äldsta edsörena kan spåras till slutet av 1100-talet, flera lär ha utfärdats av Birger jarl på 1200-talet.¹³⁸ Lagstiftningen under Birger Jarl påbjöd tingsfrid, hemfrid, kvinnofrid och kyrkofrid. De brott som anges bryta mot dessa frider påminner om senare edsöreslagstiftning. Edsöresbrott straffades genom biltoghet, det vill säga fredlöshet. Fredlösheten gällde över hela landet, den dömden hade även förverkat all sin egendom ovan jord. Kvinnor, omyndiga och trälar kunde inte bryta edsöret då de inte kunde drabbas av fredlöshet.¹³⁹

Stadgor var en annan typ av lagstiftning som utfärdades av kungen och stormännen gemensamt.¹⁴⁰ Redan i de tidigaste stadgorna framstår kungen och stormännen som en grupp som stiftar lag tillsammans.¹⁴¹ Beslut om en stadga kunde även fattas av kungen och rådet. Stadgorna grundade sig främst på kungens auktoritet. Ett stort antal stadgor utfärdades under medeltiden. Några av de mest betydelsefulla stadgorna var Skänninge stadga från 1285 och Skarastadgan från 1335.¹⁴²

¹³⁴ Billing s. 49.

¹³⁵ Inger s. 15.

¹³⁶ Olsson s. 4.

¹³⁷ Hafström, 1976 s. 39f.

¹³⁸ Inger s. 15f.

¹³⁹ Hafström, 1976 s. 58f.

¹⁴⁰ Inger s. 16.

¹⁴¹ Åqvist s. 54.

¹⁴² Hafström, 1976 s. 60.

3.6 Skarastadgan

Skarastadgan finns enbart bevarad via en avskrift från 1600-talet. Stadgan i original förstördes då Stockholms slott brann ned 1697. Turligt nog hade Skarastadgan redan tryckts i en historisk publikation varför dess innehåll fanns bevarat, avskriften var antagligen gjord direkt efter originalet.¹⁴³ Skarastadgan utfärdades av Magnus Eriksson år 1335.¹⁴⁴ Den kom till då kungen besökte Västergötland under sin eriksgata och gällde enbart i Västergötland och Värmlands lagsagor. Utöver bestämmelsen om träldomens upphörande innehöll Skarastadgan även viktiga reformer av Götarätten.¹⁴⁵

Skarastadgan innehöll nio bestämmelser var av den sista angav att ingen man eller kvinna som föds i Västergötlands eller Värmlands lagsaga av kristna föräldrar skulle kallas för träl. Ty Gud hade frälst både fria och ofria från hedendomen. Stadgan verkar ge utrymme för att hålla trälar så länge dessa inte var födda av kristna föräldrar. Kring år 1335 hade Sverige dock varit kristet så länge att de flesta som föddes i landet var kristna.¹⁴⁶ Effekten av stadgan var troligen att den generation av slavar som då levde i Västergötland och Värmland blev den sista.

3.7 Sammanfattning

Landskapslagarna brukar delas in i Göotalagar och Svealagar. Gutalagen ingår inte i någon av dessa grupper. Göotalagarna var genomgående något äldre än Svealagarna. Den äldsta av de kända landskapslagarna var VgL I från cirka 1220. Samtliga av lagarna med undantag för VgL I innehöll spår av centralmaktens inflytande, främst kan detta ses i att landskapslagarna upptagit bestämmelser om edsöre. UL och SdmL var även stadfästa av kungen.

Edsöre var en form av lagstiftning som utfärdades av kungen och stormännen tillsammans. Den utpekade brott som ansågs vara särskilt allvarliga och störa friden i riket. För den som bröt mot edsöret var straffet fredlöshet, dock kunde inte trälar, kvinnor eller omyndiga dömas fredlösa. Även stadgor utfärdades av kungen och stormännen gemensamt. En stadga av särskild vikt är Skarastadgan från 1335. I stadgan förbjöd kung Magnus Eriksson bruket att hålla en person född av kristna föräldrar som träl.

¹⁴³ Ahnlund s. 38.

¹⁴⁴ Nevéus s. 158.

¹⁴⁵ Hafström, 1976 s. 60.

¹⁴⁶ Karras s. 139.

4 Träldom enligt landskapslagarna

4.1 Indelning av lagar och bestämmelser

I detta kapitel presenteras hur de olika landskapslagarna behandlar träldom. Som ovan nämnt har jag valt att undersöka VgL I, VgL II, ÖgL, UL, SdmL, VmL och GL. Då VgL I och VgL II har majoriteten av de bestämmelser som reglerar träldomen gemensamt beskrivs dessa två lagar i samma avsnitt. Övriga lagar presenteras var för sig. Jag har valt att dela in presentationen i fyra underrubriker. Under förvärv och fritagning behandlas regler som hade att göra med hur en person kunde komma att inneha en träl, samt hur man kunde bli träl eller komma ur träldom. Straffrättsliga aspekter behandlas för sig, regler rörande trälars övriga rättskapacitet behandlas under civilrättsligt. Ytterligare ett avsnitt presenterar de regler vilka rörde familjerätt och arvsrätt, där jag även inräknat äktenskapliga bestämmelser. Alla underrubriker förekommer inte för samtliga lagar, vilket beror på att jag i dessa fall inte har hittat bestämmelser vilka jag anser passar under dem.

4.2 Västgöotalagarna

4.2.1 Förvärv och fritagning

Av lagarna att döma har träldomen spelat en stor roll inom Västergötlands lagsaga under 1200-talet. Den normala grunden för träldom i Västgöotalagarna verkar ha varit ofri födsel.¹⁴⁷ En träl kunde även förvärvas genom köp. Då trälarna var värdefull egendom fanns det särskilda regler i lagarna för hur försäljning skulle ske. En träl skulle säljas och köpas med vän, vännen skulle närvara som vittne vid köpet och på så sätt göra en urtjuva. Det betydde att den närvarande vännen skulle vittna för att köpet lagligen hade skett om någon part blev anklagad för att vara tjuv. Den medtagna vännen skulle vara en fri bonde. Den som sålde en träl var ansvarig för fallandesot¹⁴⁸ under en månad från och med köpet och för laga åtkomst för all tid. Detta betydde att en ägare inte kunde frita sig ansvar

¹⁴⁷ Nevéus s. 71, 86.

¹⁴⁸ Fallandesot är ett gammalt namn för epilepsi, *Nationalencyklopedin*, fallandesot.

genom att sälja en träl som begått ett brott innan brottet blev uppdagat.¹⁴⁹

Den som ville frita en träl skulle utlysa detta på tinget, samt erbjuda den som ägde trälen ersättning i pengar. Han skulle även styrka att han var så nära släkt med trälen att han hade rätt att lösa trälen ur ofriheten, dock angavs inte hur nära släkt som var tillräckligt nära. Var detta gjort var ägaren skyldig att låta trälen gå, om han inte kunde visa att trälen i fråga var hans barn. Höll ägaren fortfarande kvar sin träl var böterna nio marker.¹⁵⁰

4.2.2 Straffrättsligt

I första hand ansvarade en träls ägare för trälens brott. Trälen saknade egen rättskapacitet. Om en förrymd träl begick ett brott var husbonden dock inte skyldig att böta för brottet om han inte fick tillbaka trälen. Återbördades trälen skulle bonden böta för brottet så som angavs i lag. Var trälen utlånad till någon annan så var det mottagaren som ansvarade för trälen brott under tiden.¹⁵¹

Skulle en träl dräpa en fri man fick trälen inte kallas hans baneman. Det var trälens ägare som skulle böta för dråpet, men ägaren behövde inte fly fredlös vilket annars var straffet vid dråp, såvida han inte vägrade att betala.

Reglerna var samma i VgL II med undantag för tre tillfällen då det skulle bötas lika högt för en träl som för en fri man. Dessa var vid gästbud för arvöl, bröllop och giftemålsöl.¹⁵² Vid dråp på en före detta träl som blivit ättled skulle bötas arvingebot som för en fri man, men enbart halv ättebott. Detta eftersom ”halva hans ätt är trälare och frigivna”.¹⁵³

Den andra delen av detta var att om böter utgick för brott mot en träl skulle dessa betalas till trälens ägare och inte trälen. Detta förutsatte dock att gärningsmannen inte var trälens ägare. Trälens ägare och dennes familj hade i samtliga landskapslagar rätt att behandla trälen som de önskade utan konsekvenser. Om en träl blev dräpt skulle tre marker bötas till trälens ägare, såvida ägaren inte kunde styrka att trälen var värd fyra. I jämförelse skulle gärningsmannen böta fyrtio marker vid dråp på en fri man. Blev en träl skadad skulle den som orsakat skadan ersätta trälens ägare för de förlorade dagsverken. Han var även skyldig att betala för en läkare. Innan böterna sattes skulle trälens lyten mätas, ”Så mycket som han är mindre värd, så mycket skall man mindre böta.”¹⁵⁴

¹⁴⁹ VgL I TJ 19, VgL II TJ 54, Holmbäck/Wessén, 1946.: VgL I s. 164, 181, VgL II s. 317f.

¹⁵⁰ VgL I Å 22, VgL II Å 31, 32, Holmbäck/Wessén, 1946.: VgL I s. 80, VgL II s. 276f.

¹⁵¹ VgL I R11, VgL II R26, 27, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s. 112, VgL II s. 298.

¹⁵² VgL I M4, VgL II D9, D9, D27, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s. 25, VgL II s. 260.

¹⁵³ VgL II D7, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s. 24, VgL II s. 256.

¹⁵⁴ VgL I M5, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s.58.

Om en träl eller en frigiven sårade en fri man kunde den skyldige dömas ogill. Den sårade hade efter en sådan dom rätt att saklöst döda trälen eller den frigivne. Önskade han hellre ta emot böter än hämnas skulle det bötas tre marker för såret. (Om en träl blev sårad skulle man böta ett öre till ägaren.)¹⁵⁵ I denna flocken kan man se spår av den äldre rätten till självhämd. I texten verkar det som om lagstiftaren utgick från att den förfördelade skulle att välja att ta hämd och att böterna var ett sekundärt alternativ.

Liksom annan egendom kunde trälar bli stulna. Kom de involverade i tvist om huruvida en slav var stulen eller ej skulle den som innehade trälen styrka att trälen var hemmafödd med två vittnen och tolvmannaed. Brast han i detta skulle den som förde åtal med samma medel styrka att trälen var hans.¹⁵⁶ Den som återfann sin träl på en annans gård skulle sätta trälen i tak, en form av kvarstad, och sedan kalla till ting. På tinget skulle den som innehade trälen styrka med tolvmannaed och två vittnen att trälen var hans. Detta skulle ske med en stiliserad ramsa vilken sade att trälen i fråga var född på gården. Brast eden eller vittnena skulle den som stämde med samma antal edsmän och vittnen styrka att trälen tillhörde honom.¹⁵⁷

Om en träl och en bryte tillsammans togs på bar gärning med att stjäla skulle bryten hängas men inte trälen enligt VgL I.¹⁵⁸ I VgL II skulle dock båda hängas. Om medbrottslingen var en fri man skulle enbart den frie hängas för stölden. Var den frie som stulit samman med trälen någon annan än trälens ägare hade ägaren rätt att lösa ut trälen och återgälda skadan, ville eller förmådde inte ägaren detta skulle han lämna ut trälen till den som hade blivit bestulen. Hade en träl stulit på egen hand kunde ägaren återigen välja att lösa ut trälen, annars skulle han hängas. Trälens ägare skulle återgälda det som stulits.¹⁵⁹

4.2.3 Familj och arv

Om en ättledd avled utan att ha någon nära familj i livet skulle hans arv tillfalla den som hade ättlett honom.¹⁶⁰ Barn av trälar saknade troligen arvsrätt.

Önskade en träl att gifta sig med en annan träl skulle två örar ges till kvinnans ägare. Trälar kunde troligen inte gifta sig utan ägarens tillåtelse, dock hade de möjlighet att ingå äktenskap vilka erkändes av lagen. Det

¹⁵⁵ VgL I S6, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s.53, 57.

¹⁵⁶ Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s.163f., 180.

¹⁵⁷ VgL II Tj52, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL II s.316f.

¹⁵⁸ VgL I Tj2, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s.158.

¹⁵⁹ VgL II Tj20-23, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL II s.308.

¹⁶⁰ Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s .80.

sades även att en trälkvinnas frilloman inte hade del i barnen, troligen betydde det att barn av en trälkvinna som föddes utom äktenskap enbart tillhörde hennes ägare.¹⁶¹

VgL innehåller detaljerade regler om äktenskap mellan frigivna och fria, dessa reglerar främst vilken del de olika parterna fick i boet och hur stor en eventuell morgongåva skulle vara. Äktenskaps mellan ofria och fria nämns inte. Detta kan tyda på att sådan äktenskap inte accepterades.

För så kallat lägesmål, (anklagelser om att ha legat med en annans kvinna), med en annans trälkvinna skulle man värja sig med tolvmannaed. Annars var boten sex örar. Om trälkvinnan var hemmafödd och bar bondens nycklar, det vill säga hon förestod hushållet, var böterna för lägesmål tre marker. Denna regel förekommer dock enbart i VgL II. För lägesmål med en frigiven trälkvinna var boten tolv örar. I VgL II verkar det som om böter endast kom ifråga om en frigiven kvinna blev med barn. Blev trälkvinnan med barn svarade barnets far för henne till dess hon kunde draga kvarn och mjölka ko. Om hon omkom i barnsäng skulle fadern böta tre marker¹⁶², samma summa som vid dråp på träl.

4.2.4 Civilrättsligt

I VgL II:s additament sades att en träl inte fick gå ed eller vara med i nämnd.¹⁶³ Trälen hade alltså starkt begränsad rättskapacitet. Att trälar inte kunde få ättestämning eller arv efter en släkting, även om denna var ättledd, tyder enligt Nevéus på att trälar inte hade rätt till personlig egendom. Hon håller det även för sannolikt att en träl inte var köpgill. En ättledd hade troligen samma rättskapacitet som en fri man eftersom det saknades bestämmelser om hans rättskapacitet eller hur hen skulle sona sina brott i VgL.¹⁶⁴

Det fanns även bestämmelser om hur förrymda trälar skulle hanteras. Dessa syftade troligen till att göra det lättare för ägaren att återfå en förrymd träl. Blev en träl tagen på rymmen skulle den som hittade trälen kungöra det för att befria sig från anklagelser om stöld. Upphittaren hade sedan rätt till hittelön.¹⁶⁵ I nästan samtliga av landskapslagarna hade upphittaren rätt till hittelön men beloppet varierade.

¹⁶¹ Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s. 97f., 104.

¹⁶² VgL II, G4, G10, G11, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s. 98, VgL II s. 283f.

¹⁶³ Holmbäck/Wessén, 1946: VgL II s. 392.

¹⁶⁴ Nevéus s. 79, 83.

¹⁶⁵ VgL I Tj18, VgL II Tj53, Holmbäck/Wessén, 1946: VgL I s. 164, VgL II s. 317.

4.3 Östgötalagen

4.3.1 Förvärv och fritagning

I ÖgL sades att det var möjligt att bli träl som straff för stöld. Hur detta närmare gick till angavs dock bara för kvinnor. Om en kvinna stal tre gånger kunde hennes målsman den tredje gången hon stal vägra att betala böterna för henne. Om målsmannen inte betalade hade den bestulne rätt att välja mellan att betala en mark till kungen och häradet och sedan hålla kvinnan som sin träl eller att låta stena henne till döds. Bestämmelsen anges ha instiftats av Kung Magnus, troligen avser det Magnus Ladulås.¹⁶⁶ Hade kvinnan som stal ingen målsman inom landet skulle hon dömas på tinget. Kunde hon betala böter eller om någon annan löste henne var hon fri. Kunde hon inte betala kunde målsäganden behålla henne som sin trälkvinna till dess hon hade betalat sin skuld. Ville inte målsäganden ha kvinnan som träl skulle han överlämna henne till kungens åklagare.¹⁶⁷

En träl skulle köpas med vän och vittne. Även hästar eller andra kreatur med ”horn och hov” skulle köpas med vän och vittne. Det var alltså möjligt att köpa och sälja trälur, ÖgL innehöll dock ett uttalat förbud mot att sälja en fri man. Kunde det bevisas att en man var fri var han löst ur träldomen och ägaren fick inte hålla kvar honom. Mot anklagelser om att ha sålt en fri man som träl försvarade man sig med tretolftsed eller bötade fyrtio marker¹⁶⁸, motsvarande summa som vid dråp på en fri man.

Då det var förbjudet att hålla sitt eget barn eller syskon som träl gällde de uppgifter om hur en träl ska frigges som finns i ÖgL bara de fall då någon ville frisätta en annans träl.¹⁶⁹ Dessa förväntades dock fortfarande vara släkt. Det vanligaste var troligen att en man lösta ut sina barn med en annan mans trälkvinna, för detta fanns även särskilda regler.

Om frände ville lösa en frände ur träldom skulle de först lysa manhelgd över trälen, sedan bjuda lösen och stämma till ting. Manhelgden innebar att trälens ägare inte ostraffat kunde prygla eller annars bestraffa trälen medan den varade. Om husbonden ändå slog trälen var böterna samma som för brott mot en fri man. Om inte talan om frigivning fullföljdes inom tre tingsdagar kunde ägare låta döma bort manhelgden och hade sedan återigen rätt att behandla trälen som han ville. Fullföljde trälens fränder sin talan skulle de på tinget med ed styrka att de var så nära släkt som krävdes för att

¹⁶⁶ V4, V35, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 75, 91, 100.

¹⁶⁷ V37, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 92.

¹⁶⁸ Km1, V30, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 86, 99, 163.

¹⁶⁹ Nevéus s. 102.

de hade rätt att lösa honom ur trældom, det anges dock inte vilket kravet på släktskap var. Lösen för en träl skulle lämnas i form av tre marker vadmal, sex marker penningar eller fyra nöter. Denna lösen skulle erläggas ur frändernas gods och fick inte vara egendom som tillhörde den träl som skulle frigges.¹⁷⁰

En förenklad process hade införts i ÖgL för den händelse att en man ville lösa ut sitt barn med en annans trälkvinna. Den förenklade processen var enbart tillgänglig för barnets far, så länge han levde hade andra släktingar till barnet inte rätt att lösa det ur trälldomen. Fram till dess att barnet fyllde sju år var den lösen som fadern skulle betala för att lösa barnet till frihet nedsatt. Just efter att barnet blivit döpt skulle fader bara böta sex örar för lägesmålet och återgälda de dagsverk som kvinnan inte kunnat arbeta. Om barnet var kvar i trældom blev lösen högre ju längre det levde som träl och när det var mer än sju år gammalt krävdes full lösen. Förnekade fadern att barnet var hans miste han rätten att lösa det.¹⁷¹

Det var inte tillåtet att lösa en trälkvinna som var ens älskarinna och den som själv var löst ur trældom fick inte lösa någon annan. Inte heller fick en träl lösas under våren eller hösten vilka var de mest intensiva perioderna i jordbruket. Den som ville det var tvungen att lämna en annan, likvärdig träl i den befriades ställe. Befann sig en syskonkull som var helsyskon i trældom skulle man enligt lag först lösa det äldsta syskonet och sedan de andra.¹⁷²

Det förekom även att trälur frigavs för att ägaren ville hjälpa sin själ i nästa liv. Oftast skedde detta genom testamenten. En träl som frigavs på detta vis hade enligt ÖgL fortfarande en sänkt rättskapacitet till dess att den före detta trälen blev ättledd. Innan hen ättleddes var det fortfarande ägaren som skulle föra den före detta trälens talan i rättsliga ärenden, denne fick inte begå ed och var inte köpgill. För brott mot en frigiven men inte ättledd person bötades samma som för brott mot en träl.¹⁷³

En frigiven träl fick inte automatiskt samma ställning i lagen som den som var född i frihet, detta fick de först sedan personen hade blivit ättledd. Det verkar dock som om bruket att ättleda en ofri släkting hade blivit omodern när ÖgL nedteknades. Till skillnad från VgL skiljer ÖgL inte på ättledd man och frälsgiven utan på den som är löst med gods och fränders ed och den som har givits frihet. Sedan en träl blivit ättledd hade hen samma rättskapacitet som den som var född fri. Lagen skiljde dock i vissa bitar fortfarande på en friboren och en före detta träl. Om en före detta

¹⁷⁰ Ä17, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 131f.

¹⁷¹ Ä14, Ä15, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 130.

¹⁷² Ä18, Ä19, Ä21, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 132f.

¹⁷³ Ä20, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 132f.

träl dog barnlös ärvde den som löst hen till frihet och ättlett trälen, inte andra släktingar till den döde. Dessutom straffades dråp på en före detta träl lindrigare än dråp på den som var född fri.¹⁷⁴

4.3.2 Straffrättsligt

De rättsliga reglerna som gällde vid brott mot ofri var starkt förenklade i förhållande till reglerna som gällde vid brott mot en fri person. Om en träl omkom utgick helt enkelt ett schablonbelopp i böter, troligen motsvarande trälens normalvärde. Om trälen skadades skulle ägaren ersättas för de förlorade dagsverken, samt ges ett smärre bötesbelopp. För trälens brott svarade ägaren så länge straffet utgjordes av böter.¹⁷⁵

En träl var juridisk inkompetent och saknade rättskapacitet. Det var troligen på grund av detta som en träl inte kunde bryta edsöret, ingen skillnad gjordes på vilja- och vådaverk, samt att man inte fick föra åtal mot en ofri eller hans baneman vid dråp.¹⁷⁶ Att en träl inte kunde bryta edsöret eftersom denne inte kunde dömas fredlös motiverades i lagen med att, ”Ty vore det så /.../ då bröte han gärna edsöret, för att han måtte bliva biltog”¹⁷⁷. För det fall att en träl begick ett edsöresbrott var det dennes ägare som var ansvarig för att böta för trälen, om ägaren vägrade att böta skulle man hänga trälen vid ägarens gårdsled.¹⁷⁸

En träl fick inte begå ed eller framföra vittnesmål, dock fanns det några undantag från denna regel. Dessa rörde arvsrättsligt betydelsefulla tvister då det behövde avgöras vem som hade dött först, till exempel om både moder och barn dött i barnsäng eller om en hel familj drunknat vid samma tillfälle. Vid dessa tillfällen fick ofria, även ofria kvinnor, vittna och begå ed.¹⁷⁹

Man fick inte föra vittnesmål mot en fri för dråp av träl. Den frie fick själv välja om han ville betala böter eller styrka sin oskuld med tolv mäns ed. Det var inte heller tillåtet att föra åtal mot en träl för dråp av en fri man.¹⁸⁰ Dräpte en träl en fri man skulle åtal föras mot trälens ägare. Vägrade trälens ägare att betala böter angavs i lagen att man skulle ta en vidja av ek och hänga trälen från halsen i den vid ägarens grind. Om ägaren skar ner kroppen innan vidjan ruttnat var han skyldig att böta fyrtio marker.¹⁸¹ Hade en fri man och en träl begått ett mord tillsammans skulle

¹⁷⁴ Nevéus s. 103, 105.

¹⁷⁵ Nevéus s. 98.

¹⁷⁶ Nevéus s. 101

¹⁷⁷ Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 39

¹⁷⁸ E15, E16, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 39.

¹⁷⁹ Nevéus s. 101.

¹⁸⁰ Nevéus s. 96, 99.

¹⁸¹ D13, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 61f.

enbart den frie ställas till svars för dråpet.¹⁸²

Mot en fostre fick dock åtal föras för brott då denne hade egendom som skulle beslagtgas om han dömdes för dråpet. Fostren skulle även betala åtta marker. Dråp på en fostre medförde i sin tur böter om åtta marker till den som var fostrens ägare. En fostre som stal till full tjuvnad skulle hängas för brottet och hans bo skiftas mellan den käre, kungen och häradet. Om fostrens ägare betalade hans lösen fick fostren leva.¹⁸³

För dråp på en träl var böterna tre marker, var det en annan träl som var dråpare var det den trälens ägare som var skyldig att betala. Det anges i flocken att dessa kunde betalas i pengar eller i motsvarande värde av kläde eller kreatur. Enligt ÖgL:s dråpsbalk motsvarade alltså en träls värde sex marker i pengar eller tre marker vadmal eller fyra fullvuxna nötkreatur. Dråp på eller av en träl som skett av våda, oaktsamhet, bötades lika högt som dråp med vilje.¹⁸⁴

Om en träl blev slagen till fulla sår skulle trälens ägare ersättas för de förlorade dagsverken. Den som slagit var även skyldig att betala kostnader för läkare och trälens uppehälle medan denne tillfrisknade. Om trälen blev lytt av såren skulle den skyldige behålla den lytta trälen och istället ge ägaren en annan träl.¹⁸⁵

4.3.3 Familj och arv

Det var i ÖgL förbjudet att hålla sitt eget barn eller syskon som träl. Om en fri man fick ett barn med sin egen trälkvinna var barnet fritt och fadern fick inte sälja det eller själv hålla det som träl.¹⁸⁶ Förbudet mot att hålla sitt eget barn eller syskon som träl anser Nevéus ge intryck av ett förbud mot rådande ordning. Enligt henne ligger det därför nära till hands att anta att flocken är yngre än andra delar av lagen. Bestämmelsen gör det således möjligt att urskilja ett tidigare stadium då en trälkvinns barn var ofritt oavsett faderns stånd. I den nyare flocken rörde lagen sig mot principen om att barnet alltid ska ”gå på den bättre sidan och följa den som är fri”.¹⁸⁷

ÖgL erkände äktenskap mellan fria och ofria. Vid giftermål mellan en fri och en träl var hemföljden alltid sex örar, en fri kvinnan som gifte sig med en träl minskade sålunda sin hemföljd. Barn som föddes i blandade äktenskap var fria. Dock hade trälens ägare rätt till en del av boet om den ofrie parten dog först. Om två trälar gifte sig förblev barnen trälar. Dog

¹⁸² D8, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 59.

¹⁸³ D16, V XLI, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 94.

¹⁸⁴ D16, D12, V3, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 75.

¹⁸⁵ V16, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 81.

¹⁸⁶ Ä25, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 134.

¹⁸⁷ Nevéus s. 94.

någon av makarna så skiftades deras bo, inklusive barnen, mellan deras ägare. En träl hade ingen rätt över barn som hen hade med en annan träl.¹⁸⁸

Om en träl, man eller kvinna, blev bortgift med en fri person och husbonden utgav trälen för att vara fri miste han sin rätt till trälen. I detta fall blev trälen sedermera fri och giftermålet skulle ske enligt samma regler som om båda makarna hade varit födda fria.¹⁸⁹

Barn av en trälkvinna fick inte ta arv, det fick enbart barn som fötts inom äktenskapet. Dog en ättledd utan egna barn var arvingen den som hade ättlett honom eller henne.¹⁹⁰

Om en trälkvinna dog i barnsbörd var böterna för fadern, förutsatt att han inte var hennes ägare, högre än motsvarande bot för en fri kvinna.¹⁹¹

4.3.4 Civilrättsligt

Träl var tillsammans med niding och tjuv ett okvädningsord, det var alltså straffbart att kalla någon annan för det.¹⁹² Den som blev anklagad för att vara träl som var fri skulle styrka att han var fri med fjorton mäns ed, dessa skulle vara tagna inom släkten. Kunde han så bevisa att han var fri hade han rätt till böter. Samma regler gällde om en före detta träl blev kallad för träl.¹⁹³

4.4 Upplandslagen

4.4.1 Förvärv och fritagning

I UL:s köpmålabalk förbjöds en kristen man att sälja en annan kristen. Förbudet motiverades religiöst, ”ty då Kristus blev såld, då löste han alla kristna”¹⁹⁴. För det fall att en träl som var kristen såldes blev trälen fri genom försäljningen och förblev därefter fri. Köparen hade rätt att få tillbaka köpeskillingen men säljaren hade förbrukat sin rätt.¹⁹⁵ Här uppkom för första gången ett förbud mot att sälja trälar, ÖgL förbjöd enbart försäljning av den som var fri. Det enda kända dokumentariska belägget för köp av trälar är från 1292, bara några år före UL:s kodifiering. Detta

¹⁸⁸ G24, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 111f.

¹⁸⁹ G24, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 111.

¹⁹⁰ Ä13, Ä20, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 130, 132f.

¹⁹¹ Ä15, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 130.

¹⁹² Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 223.

¹⁹³ Ä24, Ä25, Holmbäck/Wessén, 1933: ÖgL s. 134.

¹⁹⁴ Km3, Holmbäck/Wessén, 1933: UL s. 150.

¹⁹⁵ Km3, Holmbäck/Wessén, 1933: UL s. 150.

kan tolkas som att förbudet mot att köpa och sälja trälar inte var äldre än UL.¹⁹⁶ Ahnlund framhåller att Upplandslagen var sanktionerad av kungamakten. Förbudet mot försäljning av trälar kan sålunda visa att lagstiftarens avsikt var att avskaffa träldomen. Ett sådant agerande hade dock troligen inte varit möjligt om träldomen inte redan hade vacklat som institution.¹⁹⁷

Under UL var alla barn som föddes inom äktenskapet fria, oavsett om de fötts som barn till två trälar eller i ett blandat äktenskap. Gifte sig en fri man med en ofri kvinna och fick barn med henne blev även kvinnan fri när barnet fötts. Men om en fri kvinna gifte sig med en ofri man sänkte hon sin status: ”Då går hon baklänges ur sin ätt; få de barn med varandra skola barnen gå till den bättre hälften.”¹⁹⁸

4.4.2 Straffrättsligt

I UL fanns inga särskilda straffrättsliga bestämmelser för trälar. Det sades att allt som en träl gjorde eller råkade ut för skulle bötas på samma sätt som för en fri man. Dock hade trälens ägare, hans hustru och barn rätt att behandla trälen som de ville utan att böter skulle utgå.¹⁹⁹ Trälar var sålunda straffrättsligt jämställda med fria, med några undantag. Det var även fortfarande ägaren och inte trälen som skulle betala böter. I jämförelse med tidigare rätt där olika straffskalor förekom hade trälens ställning stärkts genom UL. Troligen kunde en träl inte längre lämnas ut till den förfördelade så som kunde ske i till exempel ÖgL för stöld. Trälen fick mer personlig säkerhet medan ägaren fick ett större ansvar.²⁰⁰

Det faktum att det ändå fanns vissa särbestämmelser i UL kan tyda på att det allmänna rättsmedvetandet fortfarande till viss del var inställt på att fri och ofri lydde under olika lagar. I dessa särbestämmelser kanske det är möjligt att se rester av en tidigare rätt där trälar genomgående behandlades olika jämfört med fria.²⁰¹

Enligt Svealagarna kunde den som dömts för ett brott men som saknade medel att betala böter och inte kunde få borgen sona sitt brott genom tjänstgöring. De utförligaste bestämmelserna om detta fanns i UL. Om böterna var höga kunde tjänsteförhållandet bli mycket långvarigt. Förhållandet mellan en bonde och den som tjänstgjorde på grund av brott verkar ha varit mycket likt förhållandet mellan en bonde och hans träl.²⁰²

¹⁹⁶ Nevéus s. 119.

¹⁹⁷ Ahnlund s. 41f.

¹⁹⁸ Å19, Holmbäck/Wessén, 1933: UL s. 73.

¹⁹⁹ M6, Holmbäck/Wessén, 1933: UL s. 90.

²⁰⁰ Nevéus s. 122.

²⁰¹ Nevéus s. 121.

²⁰² Nevéus s. 116f.

4.4.3 Civilrättsligt

En frigiven träl som blev anklagad för att fortfarande vara träl skulle styrka sin frihet med sexton mäns ed på tinget. De skulle styrka att de tog emot trälen från hens ägare på tinget och att denne då gav trälen sin frihet. En träl var inte köpgill, trälen hade alltså inte rätt att köpa eller sälja saker åt sin husbonde.²⁰³

4.5 Södermannalagen

4.5.1 Förvärv och fritagning

Barn i blandade äktenskap, där en part var fri och en var part ofri, var fria vid födseln. Till skillnad från UL sades i SdmL inte att barn av två trälare automatiskt var fria. Förbudet mot att sälja en annan kristen fanns däremot kvar.²⁰⁴

4.5.2 Straffrättsligt

I SdmL:s lagsaga tillämpades troligen också samma straffskalor för fria och ofria, det är annars svårt att förklara lagens brist på straffrättsliga särbestämmelser för ofria.²⁰⁵ I SdmL angavs endast att omyndiga eller kvinnor inte kunde dömas fredlös, här nämndes inte trälare till skillnad från Göotalagarna.²⁰⁶

Trälare hade inte full rättskapacitet. De kunde inte begå ed eller själva föra sin talan vid tinget. För en viss ed skulle dock en ofri kvinnas ed räknas lika mycket som en fri kvinnas. Detta var vid tvist om huruvida ett barn hade fötts levande eller ej. I detta läge skulle de kvinnor som var närvarande vid födseln styrka om barnet var fött levande eller dött.²⁰⁷ Det uttryckliga undantaget tyder på att trälare vanligen inte kunde gå ed eller att denna i vart fall inte räknades lika högt som en fri mans eller kvinnas ed.

Blev en träl anklagad för stöld var det ägaren som skulle försvara trälen. Ägaren kunde även välja att lämna ut trälen till den bestulne om han inte ville försvara denne eller betala böterna för trälens brott. Dessa böter var samma som för en fri man som stal.²⁰⁸ Detta var ett steg tillbaka från UL där

²⁰³ Km3, Km4, Holmbäck/Wessén, 1933: UL s. 150f.

²⁰⁴ Ä3, Km3, Holmbäck/Wessén, 1940: SdmL s. 74, 150f.

²⁰⁵ Nevéus. s. 123.

²⁰⁶ Kg8, Holmbäck/Wessén, 1940: SdmL s. 45.

²⁰⁷ Ä3, Holmbäck/Wessén, 1940: SdmL s. 75.

²⁰⁸ Tj, 8:5, Holmbäck/Wessén, 1940: SdmL s. 205.

en träl inte kunde utlämnas. Trälen riskerade igen sin personliga säkerhet om denne stal.

I M36 SdmL angavs att den som vänder sig mot sin rätte herre har förbrukat all sin egendom och sitt liv om hen blir tagen. Sålunda skulle en träl som vände sig mot sin husbonde, dennes familj eller bryte dömas till döden. En manlig träl steglades²⁰⁹ och en kvinnlig blev stenad.²¹⁰

4.5.3 Civilrättsligt

Att kalla en fri man för träl var ett okvädningsord, ett ord vilket var straffbara att kalla någon annan. Kunde den som blev sagt vara träl värja sig för tilltalet så var den som sagt det skyldig att böta tre marker. En träl som hade blivit fri och som sedan blev anklagad för att inte vara det skulle styrka sin frihet med arton mäns ed.²¹¹

4.6 Västmannalagen

4.6.1 Förvärv och fritagning

Även VmL förbjöd försäljning av kristna. Dock verkar denna flock inte ha varit lika riktad mot att upphäva träldomen som de motsvarande i UL och SdmL. Bestämmelsen om att en träl som såldes blev fri sänkades. Den som blev fälld för att ha sålt en annan kristen skulle istället böta.²¹²

4.6.2 Straffrättsligt

I VmL tillämpades olika straffskalor för fria och ofria. Böter för en träls brott var lägre än böterna för en fri mans brott, och som mest kunde böterna för en träls brott motsvara en fjärdedel av böterna för en fri man. Om en träl stal till ett öres värde var böterna tre örar om inte bonden kunde värja sin träl med tolv mäns ed. Det var husbonden och inte trälen som skulle gå eden.²¹³

Böterna vid lägesmål mellan en ofri man och en ofri kvinna var mindre än vid lägesmål mellan en fri man och en fri kvinna.²¹⁴

²⁰⁹ Stegling var en form av bestraffning där den avrättades kropp spikades upp på ett hjul fäst på en påle i avskräckande syfte, *Nationalencyklopedin*, stegla.

²¹⁰ Holmbäck/Wessén, 1940: SdmL s. 180f.

²¹¹ M34, Km3, Holmbäck/Wessén, 1940: SdmL s. 151, 180.

²¹² KM4, Holmbäck/Wessén, 1936: VmL s. 120.

²¹³ M26, Holmbäck/Wessén, 1936: VmL s. 81.

²¹⁴ Ä17, Holmbäck/Wessén, 1936: VmL s. 53.

4.6.3 Familj och arv

VmL saknade bestämmelsen om att två trälars barn föddes fria. Här angavs enbart att barn ur blandade äktenskap var fria. I övrigt var flocken samma som motsvarande flock i UL.²¹⁵

4.6.4 Civilrättsligt

Den som blev anklagad för att vara träl skulle värja sig med ed av tolv män. Om den anklagade brast i eden, ”gånge han åter dit, som han blev kallad”.²¹⁶

En träl fick inte köpa eller sälja till mer än en örtugs värde.²¹⁷ En träl var alltså köpgill i VmL, men trälens rätt att ingå avtal var begränsad.

4.7 Gutalagen

4.7.1 Förvärv och fritagning

Gutalagen saknade bestämmelser om hur en träl kunde fritas ur träldomen. Dock sades i artikel 16 ”Men en träl, som har arbetat sin trälomstid, han skall taga frihet vid kyrkodörren med sockenmännen såsom vittnen. Och sedan svarar trälen för sig själv, vad som han än gör.”²¹⁸ Detta tyder på att trälom kunde vara tidsbestämd på Gotland. Liknande implikationer går att se i den straffrättsliga bestämmelsen om när en kvinna dödat sitt barn. Om en trälkvinna blev dömd för att ha haft ihjäl sitt barn skulle hennes husbonde böta sex örar för henne. Intressant nog sades det även att det skulle läggas på sex år på hennes trälomstid.²¹⁹

Försäljning av trälvar var reglerad. Den som skulle köpa en träl hade rätt att prova trälen i sex dagar. På den sjunde dagen skulle han sedan betala eller återlämna trälen till säljaren. Även efter att köpet var klart var säljaren ansvarig för vissa sjukdomar, fallandesot, sängröta och benvärk i upp till ett år. Säljaren skulle även stå till svars för klander, det vill säga om någon annan påstod att trälen egentligen tillhörde honom.²²⁰

²¹⁵ Å14, Holmbäck/Wessén, 1936: VmL s. 52.

²¹⁶ Km120, Holmbäck/Wessén, 1936: VmL s. 120.

²¹⁷ Km5, Holmbäck/Wessén, 1936: VmL s. 120f.

²¹⁸ Holmbäck/Wessén, 1943: GL s. 215.

²¹⁹ 2:3, Holmbäck/Wessén, 1943: GL s. 206.

²²⁰ 32a, Holmbäck/Wessén, 1943: GL s. 231f., 282.

4.7.2 Straffrättsligt

Om en man blev dräpt skulle enligt GL en mansbot betalas. Mansboten för en träl var fyra och en halv mark penningar, för en icke-gotländsk man tio marker silver och för en gotlänning tre marker guld.²²¹

Om en träl begick dråp skulle trälens ägare först genom ed försäkra att han inte uppmanat till eller varit delaktig i brottet. Kunde han inte gå eden skulle han böta full mansbot. Om ägaren förmådde gå eden varierade straffet beroende på om den döde var gotlänning eller inte. Hade en gotlänning blivit dödad skulle trälens ägare lämna över trälen till den dödes familj inom fyrtio dagar och böta. Troligen fick sedan den dödes familj saklöst hämnas på trälen. Gick trälen inte att få tag på var ägaren skyldig att böta ytterligare. Även vid dråp på en icke-gotländsk man skulle trälen lämnas ut men böterna var här lägre.²²²

Om en träl kom i slagsmål med en fri man så hade han alltid två hugg mot ett, det vill säga trälen fick tåla att ta emot fler slag. Till en träl som blev slagen var alltid böterna hälften så stora som motsvarande böter till en fri man. Inte heller kunde en träl få mer än tre marker i bot för brott mot honom. Till en träl betalades ingen hedersbot och trälen betalade inte heller någon.²²³

En ofri kvinna fick enbart böter för slag och inte för andra former av ofredande. Om en träl våldtog en gotländsk kvinna hade hon rätt att välja om hon ville ha trälen dödad eller få mansbot för brottet.²²⁴

4.7.3 Familj och arv

Gutalagen saknade bestämmelser om giftermål mellan trälarna. I flocken om våldtäkt skiljs på våldtäkt av en gift och en ogift kvinna, dock görs ingen skillnad på gifta eller ogifta trälkvinnor. Detta kan betyda att trälarna inte fick gifta sig, men det kan även ha berott på att då kvinnans make också var träl saknade han rätt att föra talan för henne. Detta tillkom istället hennes ägare.²²⁵

²²¹ 15, Holmbäck/Wessén, 1943: GL s. 214.

²²² 16:2, Holmbäck/Wessén, 1943: GL s. 215.

²²³ 19:37, Holmbäck/Wessén, 1943: GL s. 219.

²²⁴ 22, 23 Holmbäck/Wessén, 1943: GL s. 224.

²²⁵ Karras s. 117.

4.8 Sammanfattning

Villkoren för ofri födsel var hårdast i VgL I och VgL II som även var två av de äldsta av landskapslagarna. En trälkvinns barn var i dem ofritt oavsett huruvida fadern var ofri eller inte. I ÖgL hade en frist införts då ett barn som var född av en träl men hade en annan (fri) fader än ägaren kunde lösas med förenklad metod upp till sex års ålder. Det var även förbjudet att hålla sitt eget barn eller syskon som träl. I Svealagarna angavs att barn som hade en fri och en ofri förälder skulle bli fria. I UL och VmL kunde en trälkvinna till och med bli fri genom att gifta sig med en fri man. Trälarna i Svealand under den tid då lagarna nedteknades rekryterades alltså troligen från en ofri kvinnas barn med ofri eller okänd far. Om även fadern var ofri spelade det troligen ingen roll om paret var gifta eller ej.²²⁶ Gutalagen saknade helt regler om blandade äktenskap eller äktenskap mellan trälarna.

Frigivning av en träl skulle enligt Göotalagarna ske på tinget. Den som ville lösa någon ur trälldom var tvungen att lämna ersättning till trälens ägare. Det verkade förutsättas att den som ville frita någon var släkting till den ofrie. Dock framgick det inte hur nära släktskap som krävdes för att få lösa någon. Vissa begräsningar fanns, såsom att det inte var tillåtet att lösa en älskarinna eller att frita en träl under de mest intensiva arbetsperioderna. Regeln om älskarinnor, samt den förenklade processen i ÖgL gör det troligt att det vanligaste var att lösa sina barn med en annans träl ur ofrihet. Svealagarna hade få bestämmelser om fritagning av trälarna och nämner inte specifik fritagning av ofri *frände*. Gutalagen nämnde inte frigivning av träl istället finns det indicier i Gutalagen som tyder på att trälldomen var tidsbegränsad.

En träl som frigivits behövde ättledas för att bli en fullvärdig medlem av samhället. Ättledning tycks dock ha blivit mindre vanligt med tiden. Bruket kan anas i Svealagarna men omnämndes aldrig. Ättledning nämndes inte heller i Gutalagen.

I Göotalagarna skulle en träl köpas med vän som vittne. Detta skulle även ske vid andra dyrare köp, till exempel inköp av kreatur. I UL och SdmL var det förbjudet att köpa eller sälja en annan kristen. Detta innebar i praktiken ett förbud mot handel med trälarna. Dock förbjöd inte UL och SdmL trälldomen som sådan, de som redan ägde trälarna hade rätt att behålla dem. Förbudet var borttaget i VmL. Gutalagen hade inga formkrav för köp men gav den som ville köpa en träl en frist på sex dagar under vilken han kunde låta köpet gå tillbaka.

²²⁶ Nevéus s. 118.

Genomgående var det trälens ägare och inte trälen själv som ansvarade för trälens brott. Det var även till ägaren man skulle böta om trälen blev skadad. Vissa undantag i ägarens ansvar kunde ges, till exempel i VgL om trälen befann sig på rymmen. Med undantag för UL och SdmL tillämpades olika straffskalor för trälar och fria, en princip som återkom i VmL. Dråp på en träl bötades betydligt lägre än dråp på en fri man. Om en fri blev dräpt av en träl kunde den dödes släkt i VgL välja att hämnas på trälen utan att riskera att straffas för det. Vägrade ägaren att betala böter skulle trälen hängas enligt ÖgL. Trälen saknade möjlighet att själv sona sitt brott och skulle avrättas direkt istället för att dömas fredlös. Även vid stöld riskerad trälen sin personliga säkerhet i samtliga lagar utom UL och GL. Trälen kunde utlämnas till den bestulne som sedan troligen kunde bestraffa trälen hur som helst. Trälar kunde inte vittna eller begå ed.

I ÖgL var träl ett okvädningsord. Det var även straffbart att kalla en fri man för träl i SdmL. Den som blev anklagad för att vara en träl skulle styrka sin frihet med ed av arton män i SdmL och tolv i VmL.

Om två trälar ville ingå äktenskap behövdes ägarnas samtycke. Dock saknade UL och Gutalagen bestämmelser om äktenskap mellan trälar. Barn av två trälar förblev trälar i VgL och ÖgL och tillhörde därför de som ägde trälarna. VgL erkände inte äktenskap mellan fria och ofria, endast mellan fria och frigivna. I ÖgL var äktenskap mellan fria och ofria tillåtna, skulle ägaren försöka ge sken av att trälen var fri när äktenskapet ingås så blev trälen fri. I UL kunde en trälkvinna bli fri genom att ingå äktenskap med en fri man.

5 Perspektiv på träldomen

Jag kommer i detta kapitel att presentera ett antal olika forskares syn på träldomen. Detta omfattar både hur de ser på träldomens som sådan såväl som olika teorier beträffande dess avskaffande. Som nämnts ovan i kapitel 1.6 råder brist på forskning om trälarna i landskapslagarna. De forskare vilka har utvecklat teorier rörande träldom i landskapslagarna och dess avskaffande är Nevéus, Olsson och Karras.

Nevéus skiljer i sin avhandling på en äldre och en modernare form av träldom. Den modernare formen avser den som finns i UL och SdML medan den äldre främst står att finna i VgL I och II, samt ÖgL. I UL och SdML hade trälarna en starkare straffrättslig ställning och handel med trälarna var förbjuden. Dessa reformer tros ha tillkommit i samband med UL:s redigering och sedan överförts till SdML.²²⁷ Med detta synsätt går en viss utveckling att se över tid. I de äldre landskapslagarna, främst Götalagarna, var träldomen väl etablerad. I de yngre verkar det som om träldomen var på väg ut.²²⁸ Detta gör det intressant att VgL I och VgL II var så lika. Även om VgL II tillkom cirka 60 år efter VgL I fanns inga stora skillnader mellan dem vad beträffar träldomen. Många bestämmelser var lika, men några fanns endast i VgL II. Det hade inte varit uppseendeväckande om det gått att se en rättshistorisk utveckling under perioden mellan dem, men detta verkar inte vara fallet.²²⁹

Det finns flera orsaker till varför träldomen försvann. Vilken av dessa som poängteras verkar bero på hur författaren definierar slaveri, det vill säga vad författaren ser som de viktigaste särdragen. De författare vilka använder sig av en juridisk-ekonomisk definition av slaveri verkar även fokusera på ekonomiska orsaker till träldomens avskaffande. Författare vilka använder en social definition av slaveri framhåller i större grad sociala och politiska orsaker till träldomens avskaffande.

Minskad tillgång till nya trälarna har framhållits men vinner inte ofta stor tilltro. Bland annat Karras påpekar att i Sverige varade träldomen även sedan vikingatågen sedan länge hade upphört. Sålunda kan träldomens försvinnande inte enbart bero på att tillgången på trälarna minskade när plundringstågen upphörde.²³⁰ Bristen på trälarna kan dock ha lett till att priset

²²⁷ Nevéus s. 159.

²²⁸ Ahnlund s. 40f.

²²⁹ Nevéus s. 68.

²³⁰ Karras s. 150.

på trälar ökade vilket utgjorde en motivation för att hitta andra exploateringsformer.²³¹

Då Olsson undersöker slaveriet som ekonomisk institution definierar han främst träldomen i ekonomiska och juridiska termer. I sitt arbete föreslår han en definition som fokuserar på direkt kontroll: ”De direkta producenterna, slavarna, är legal egendom för dem som äger och kontrollerar produktionsmedlen, slavägarna. Hela arbetsprodukten tillhör slavägaren, från vilken slaven får sitt livsuppehälle.”²³²

Olsson fokuserar även på ekonomiska förändringar som orsaken till att träldomen försvann. Han anser inte att det är omöjligt att kristendomen eller andra ideologiska strömningar kan ha varit bidragande, men anser att de i så fall bör ha verkat i samspel med andra mer objektiva faktorer. Då slaveri fyllde en viktig del av arbetskraftsbehovet och behovet kvarstod kunde slaveriet inte bara försvinna, det behövdes ersättas. Träldomens nedgång berodde enligt Olsson på tekniska framsteg och ekonomiskt tillväxt.²³³ Han drar av detta slutsatsen att ”på ett visst utvecklingsstadium har produktionsförhållanden baserade på slaveri kommit i motsättning till produktivkrafternas utveckling. Detta har skett när vidare ekonomisk expansion krävt så mycket egenintresse och engagemang från den direkte producentens sida, att andra exploateringsformer än slaveri blivit mer lönsamma.”²³⁴

Den direkta kontrollen över produktionsmedlen som är central i Olssons definition av slaveri kan kontrasteras med det feodala systemet. Detta karaktäriseras enligt honom av att de direkta producenterna förfogat över sina produktionsmedel och själva kontrollerat arbetsprocessen. Det vill säga, bönderna förfogade över jorden de brukade och sina redskap och de styrde själva arbetet även om de betalade ränta till godsägaren. Denna process startade på kyrkan och kronans gods där slaveriet avvecklades först. Husträlar hos bönderna var de sista som försvann.²³⁵

Karras framhåller i första hand träldomens sociala funktion. Hon definierar slaveri som ett sätt att kategorisera samhället, dess viktigaste roll var att påverka hur människor definierade sig själva. Hon anser sålunda inte att anledningen till träldomens avskaffande i första hand kan sökas inom ekonomiska orsaker. Karras skriver att, ”An economic explanation must speak to a change in the way society categorized people, not just to a change

²³¹ Olsson s. 52f.

²³² Olsson s. 7.

²³³ Olsson s. 13f.

²³⁴ Olsson s. 16.

²³⁵ Olsson s. 46, 53.

in the way it organized agricultural production.”²³⁶

Trälldomens avskaffande berodde enligt Karras främst på en förändrad betydelse av vad det innebar att vara fri. Hon anser att trälarna historiskt spelat en viktig roll i Norden som motsats till fria. En bondeklass där alla hade samma juridiska rättigheter kontrasterade och definierade sig i motsats till de ofria under vikingatiden. Även om det fanns stora faktiska skillnader i status och makt var alla fria formellt jämlika. Dock, någonstans, i någon tid slutade dikotomin mellan fria och ofria att vara av betydelse för de nordiska samhällena. I Norden, och så även Sverige, försvann trälldomen när det inte längre fanns behov av att ha trälarna som en kontrasterande klass mot fria. När de sociala klyftorna ökade mellan fria blev uppdelningen i fria och ofria mindre viktig för den sociala identiteten. I och med Alnsö Stadga uppkom även juridiska skillnader mellan de som var fria. Då frälset skapades och större sociala klyftor uppkom försvann det sociala behovet av trälarna som motsats till fria.²³⁷

Nevéus är likt Olsson av åsikten att frigivningen av trälarna började bland stormännen. Dessa övergick enligt henne till att under 1200-talet ha fria män som brytar på sina gårdar och att göra allt fler av sina trälarna till fostrar vilka med tiden kom att bli landbor. Många frigav även trälarna genom testamenten mot slutet av 1200-talet. Enligt Nevéus bör de trälarna som fanns kvar vid 1300-talets början ha varit husträlarna som tillhörde bönder. Vilken inställning bönder som ägde trälarna hade till trälldomen är svårare att veta på grund av bristen på källor. Hasselberg ser i VmL indicier på att trälldomen hade starkast stöd bland bönderna. Detta ser han i att VmL hade behållit en äldre form av trälldom trots att dess förlaga var den modernare UL. I lagarna kallades även trälens ägare genomgående för bonde. Nevéus säger att dessa indicier är tämligen vaga, men de tillsammans kan vara tillräckliga. Att Skarastadgan dessutom formulerade sig något försiktigt, då den inte direkt avskaffade trälldomen utan bara hindrade att den förs vidare, tyder enligt henne på att trälldomens avskaffande måste ha mött motstånd från något håll. Det troligaste anser hon vara att detta motstånd kom från bönderna.²³⁸

Hasselberg framhåller i sin forskning det faktum att UL, SdmL och Skarastadgan tillkom under medverkan från kungamakten och frälset. Han avvisar tanken att skillnaderna mellan Götalagarna och Svealagarna beror på tidsskillnaden mellan lagarnas tillkomst, samt teorin att olika lagsagor helt enkelt befunnit sig på olika stadier i utvecklingen. Han påpekar att VmL var betydligt mer konservativt trots att lagen tillkom senare än Götalagarna.

²³⁶ Karras s. 142.

²³⁷ Karras s. 154, 156 -160, 164ff.

²³⁸ Nevéus s. 162ff.

Denna konservatism anser Hasselberg visar på att bönderna fortfarande ville behålla trälldomen. Han håller det för sannolikt att de kulturellt ledande i samhället verkat för att avskaffa trälldomen. Trälldomen var en kvarleva från ett föråldrat samhällsskick i medeltidens ståndssamhället. Den modernare versionen som kan utläsas ur i Svealagarna skulle sålunda vara en kompromiss mellan böndernas och de ledandes åsikter.²³⁹

Angående kristendomens bidrag till trälldomens avskaffande håller Nevéus det för troligt att det finns vist fog för UL:s och SdmL:s religiösa motiveringar till förbudet mot trälldom. Även Skarastadgan innehåller kristna motiveringar. Somliga bestämmelser i landskapslagarna visar att trälarna betraktades som församlingsmedlemmar på samma sätt som fria, andra visar dock att kyrkan accepterade trälldomen. Nevéus argumenterar att trälens möjlighet att delta i den kristna gemenskapen bör ha höjt dennes människovärde även i andra sammanhang. Att frige trälarna sågs också som en Gudi behaglig gärning. Nevéus håller det även för troligt att det är kyrkan som möjliggjort äktenskap mellan fria och ofria då äktenskap föll inom kyrkans domän.²⁴⁰

²³⁹ Nevéus s. 160.

²⁴⁰ Nevéus s. 161f.

6 Analys

6.1 Förändringar över tid

Detta kapitel kommer att fokusera på frågan om hur trälldomen förändrades i lag i Sverige under 1200- och 1300-talet. I beskrivningen av trälldomen i de olika landskapslagarna i kapitel 4 kan den uppmärksamme läsare märka att dessa kunde skilja sig kraftigt. Jag ska här undersöka vad dessa skillnader kan säga om rättsutvecklingen under perioden.

Trälldom fanns i Sverige innan landskapslagarna nedtecknades. Landskapslagarna är dock de första säkra källorna vi har avseende trälarnas rättsliga ställning. Under 1200- och 1300-talet går det att följa trälldomen i lag. Det går att se vissa skillnader mellan Götalagarna och Svealagarna, detta kan bero på tidsskillnaden mellan dem. Nevéus delar som tidigare sagts in trälldomen i landskapslagarna i en modernare och en äldre form. Den äldre formen bör ha varit dominerande under den tid då VgL I, VgL II och ÖgL nedtecknades, det vill säga 1220-1280. Under denna period verkar trälldomen ha varit fast etablerad, ÖgL var bland annat den landskapslag som innehöll flest flockar vilka omtalar trälarna. I de senare tillkomna lagarna kan man däremot ana att trälldomen var på väg att försvinna. Det tydligaste exemplet är förbudet mot att sälja en kristen man i UL och SdML. I praktiken var detta ett förbud mot all handel med slavar. Detta var en hård inskränkning för de som ägde trälarna, särskilt då en träl som såldes kunde bli fri genom detta. Trenden var dock inte linjär, i VmL fanns inte förbudet mot att sälja trälarna. VmL tillämpade även skilda straffskalor för fria och ofria. Detta tyder på att trälldomens avskaffande inte var en rak väg från ofrihet till frihet. Trälldomens avskaffande stötte på motstånd och det förekom konservativa motreaktioner innan trälldomen slutligen försvann.

Villkoren för ofri födsel var hårdast i VgL I och VgL II. Redan i ÖgL tillkom principen om att barn ur blandade äktenskap var fria, samt en förenklad process för att lösa oäkta barn som var under sju år gamla ur trälldom. Principen om att barn ur blandade äktenskap var fria levde kvar i samtliga av Svealagarna. I UL utsträcktes den till att omfatta alla barn födda inom äktenskapet. Svealagarna hade få bestämmelser om fritagning av trälarna. Det lär ändå ha förekommit, i UL Km 3:1 angavs att en frigiven som blir anklagad för att fortfarande vara träl skulle styrka sin frihet med ed på tinget, men kan ha setts som ett ärende vilket enbart rörde den ofrie och dennes ägare. Frigivning på ting förekom alltså även om det bara nämns i förbigående. Svealagarna talade till skillnad från Götalagarna inte om att

frita en ofri *frände*. Det kan bero på att barn inom äktenskap automatiskt blev fria. Om det vanligaste var att frita sina barn eller släktingars barn på tinget hade behovet nu kraftigt minskat. Förbudet mot att lösa älskarinnor, samt åldersgränsen på den förenklade processen i ÖgL gör det troligt att det vanligaste var att lösa sina barn med en annans träl ur ofrihet.

Den straffrättsliga utvecklingen avslutades med UL och troligen även SdML där samma straffskalor tillämpades för fria och ofria. Dock tog den ett steg bakåt i VmL där skilda straffskalor användes. I samtliga av landskapslagarna var det trälens ägare och inte trälen som skulle svara i mål mot denne, eller föra åtal för brott mot trälens person. Det ansågs aldrig möjligt att ge trälar rättskapacitet, inte ens i de yngre landskapslagarna. Kanhända därför att rätten att delta vid tingen var en del av vad det innebar att vara fri. Om den frie var att definiera som en fullvärdig samhällsmedlem med rätt att delta i rättssamhället var den ofrie som motsats inkapabel till det. Det faktum att trälen stod utanför rättssamhället och släktgemenskap kan ha varit det som, i vart fall socialt, definierade honom som ofri varför det aldrig förekom att trälar fick rättskapacitet.

Trälar kunde under hela perioden ingå äktenskap med andra trälar. Troligen krävdes ägarnas samtycke. I VgL I verkar inte äktenskap mellan fria och ofria förekomma. Endast äktenskap mellan fria eller mellan fria och frigivna reglerades. Den utförliga regleringen av hemgift och vilken del av boet respektive part fick tyder på att äktenskap mellan fria och frigivna förekom men inte ansågs kunna ingås enligt samma regler som vanliga äktenskap. Kanske ansågs den sociala skillnaden mellan parterna vara för stor, kanske handlade det om ekonomiska orsaker. En frigiven träl hade troligen inte samma sociala skyddsnät som den som var född fri, vilket kan ha varit avgörande om hen fick det dåligt ställt ekonomiskt. Att äktenskap mellan fria och ofria inte omnämns kan betyda att det inte förekom, eller att det var så sällsynt att det inte fanns behov av att reglera dem i lag. I de yngre landskapslagarna erkändes dock äktenskap mellan fria och ofria. I UL kunde en trälkvinna som gifte sig med en fri man själv bli fri om det föddes barn inom äktenskapet.

GL intar återigen en särställning. Vissa likheter kan ses med träldom på fastlandet. En träl saknade rättskapacitet, olika straffskalor tillämpades för fria och ofria, trälen var egendom och kunde som sådan säljas och köpas. GL saknade däremot bestämmelser om fritagning av trälar. Det nämndes inte heller vilken status barn av trälar fick. Flock 2 och 16 antyder att träldom kan ha varit tidsbegränsad på ön. Detta skulle kunna förklara varför regler om fritagning saknades då en träl kunde vänta sig att med tiden bli fri. Det sades dock aldrig rakt ut att trälar enbart kunde hållas som ofria en viss

period eller hur lång denna period skulle vara. GL gav heller inga uppgifter om hur en person blev träl. Ofri födsel kan ha varit ett sätt, tidsbegränsad träldom verkar dock svår att anpassa till ett system som förlitar sig på intern reproduktion. Trälarna skulle sakna motivation att gifta sig och skaffa barn innan de nådde slutet av sin trälomstid, troligen skulle de så långt som möjligt undvika att deras barn föddes in i ofrihet. Det vore inte otroligt att tidsbegränsad träldom var en form av straff för brott, en liknande funktion kan ses i UL. Det fanns dock inga straffrättsliga bestämmelser som angav vilka brott som skulle bestraffas på detta sätt. Ett så pass allvarligt straff borde ha ägnats viss uppmärksamhet om det var någorlunda vanligt förekommande. Tidsbegränsad träldom skulle även ha kunnat fungera om det vanligaste sättet att bli träl var genom härtagning. Detta skulle ge en stadig påfyllning med nya trälarna. Om så var fallet lär träldomen ha varit i kraftigt avtagande när GL nedtecknades kring år 1220. GL ger sammantaget en bild av träldomen som skiljer sig markant från vad som kan ses i övriga landskapslagar. Detta gör det svårt att jämföra träldomen som den ter sig på Gotland med träldomen i övriga landskapslagen, trots att GL var samtida med VgL I, båda från tidigt 1200-tal.

Det finns vissa problem med att beakta en tidsmässig utveckling även inom de fastländska landskapslagarna. Dessa gällde på olika platser i landet parallellt med varandra. Det må ha varit förbjudet att sälja en kristen man i Uppland efter 1296 men vid samma tid var det tillåtet i till exempel Östergötland. Skarastadgan gällde enbart inom Västergötlands och Värmlands lagsagor. I Västergötland omfattades alltså träldomen av en utförlig reglering under 1200-talet och 1335 förbjöds den, möjligen bara 35 år efter att VgL II hade nedtecknats. En teori som framförts av Hasselberg är att skillnaden mellan landskapslagarna beror på centralmaktens inflytande över Svealagarna. Han anser inte att det rör sig om en utveckling över tid eller att skillnaderna beror på att de olika lagsagorna befanns sig i olika utvecklingsstadier. Jag är benägen att hålla med honom om det senare. Det finns ingen anledning till att Östergötland och Västergötland skulle ha legat efter Mälardalen. Kyrkan var fullt etablerad i landskapen, vilka även var hem till ett flertal stormannaätter. Jag tror ändå att en jämförelse av de olika landskapslagarna kan säga oss mycket om den rättsliga utvecklingen under 1200-talet. Under perioden hade det börjat utvecklas en gemensam lagstiftning genom edsören och stadgor. Centralmakten växte sig starkare och utsträckte sitt inflytande till samtliga landskap. Det är troligt att den ökade kontakten mellan landen även ledde till en spridning av juridiska tankar. En jämförelse bör dock göras med beaktande av regionala skillnader, det är möjligt att träldomen haft en starkare ställning i Götaland jämfört med Mälardalen och att det är detta som gett upphov till skillnaderna mellan lagarna. Med detta sagt håller jag det ändå för troligt att centralmakten varit

delaktig i trälldomens avskaffande. Jag kommer i kapitel 6.2 att mer ingående diskutera centralmaktens inställning till trälldomen och dess roll i trälldomens avskaffande.

Vad som kan konstateras med säkerhet är att bestämmelser om trälldom helt saknades i MELL som omfattade hela det svenska riket. Från att ha varit reglerad i någon form i samtliga lagsagor under 1200-talet försvann trälldomen ur lagstiftningen senast 1350.

6.2 Orsaker till trälldomens avskaffande

6.2.1 Ekonomiska reformer och sociala förändringar

Kapitel 6.2 kommer att fokusera på frågan om hur trälars ställning i lag påverkades av samhälleliga förändringar i Sverige under 1200- och 1300-talet, samt vilka förändringar i samhället, socialt, ekonomiskt och politiskt, som ledde till att trälldomen avskaffades. Jag vill här undersöka vad som orsakade den rättsutveckling som diskuterades i kapitel 6.1.

Som ovan noterat verkar det för mig som att den definition som antas av slaveri starkt påverkar vilka orsaker olika forskare ser till trälldomens avskaffande. En undersökning av varför trälldomen försvann blir på så sätt tätt sammankopplad med frågan om vem som är att betrakta som slav. Det spelar även in huruvida man anser att det medeltida Skandinavien var ett slavsamhälle eller inte. Karras modell passar bättre in på ett samhälle med relativt få trälare vilka främst tillhör de rikare. Olssons modell passar bättre på ett samhälle med en större andel trälare, så pass stor del att de utgör en väsentlig del av den tillgängliga arbetskraften. Anser man att trälare i första hand fyllde ett behov av arbetskraft och därmed hade en viktig ekonomisk roll måste detta behov uppfyllas på annat sätt innan trälldomen kan försvinna. Anser man att trälarna spelade en mindre roll för ekonomin utan främst fyllde en social roll blir ekonomiska förändringar mindre viktiga, istället krävs en förändrad attityd mot ofrihet.

På kontinenten diskuteras ofta problemet med att hålla isär livegendom och slaveri. Teorin är att slavar och bönder smälte samman till en ny grupp inom samhället, vilket förbättrades de förras ställning men försämrade böndernas. Då det aldrig uppstod en livegen klass av bönder i Sverige är denna diskussion inte av intresse här. Detta bör dock inte tolkas som att landbosystemet inte var av vikt för trälldomens avskaffande. Nya metoder

för att bedriva jordbruk var definitivt en del i träldomens avskaffande. Jordbruket var den största sysselsättningen för både fria och ofria under medeltiden och förändringar i produktionen medförde omfattande förändringar i samhället i övrigt. De trälar som fanns i Sverige var främst sysselsatta inom jordbruket eller med annat arbete på gårdarna. Kvinnliga trälar arbetade närmare huset men även deras sysslor verkar ha varit nära knuta till produktionen av livsmedel. Att mjölka kor och mala säd med handkvarn var de arbetsuppgifter som nämndes i lagarna.

Rörande träldomens ekonomiska funktion är jag benägen att hålla med Olsson, en viktig orsak till träldomens försvinnande var att det utvecklades mer lönsamma produktionsformer. Det finns i praktiken inget som förhindrar att användning av trälar och landbor skulle kunna existera samtidigt, men det senare kom att slå ut det första. Att hålla trälar var lönsamt då de fyllde ett behov av arbetskraft och kunde producera ett överskott. Trälens ägare fick allt vad trälen producerade genom sitt arbete, men var i utbyte ansvarig för trälen och för dennes uppehälle. Ägaren var även tvungen att kunna kontrollera trälen. Genom att göra trälar till landbor slapp ägaren lägga resurser på att bevaka dem. Landbon var bunden till sin jord för sin försörjning, juridiskt var han fri att lämna den men det lär ha varit svårt i praktiken. Jordägaren slapp att själv delta i produktionsprocessen och fick istället inkomster genom ränta. Att centralmakten och domväsendet blev starkare under 1200-talet gjorde det även möjligt för jordägaren att avsäga sig den direkta kontrollen men ändå ha så starkt juridiskt och politiskt stöd att hen kunde vara säker på att få in ränta. Det är dock inte säkert att alla trälar blev landbor utan vissa blev troligen landlösa fria. Somliga landbor kan även ha kommit ur klassen med fria bönder.

I övergången från trälarbete till landbor är det intressant att undersöka fostrens roll. Fostrens ställning i landskapslagarna ger intryck av att vara en form av övergångsstadium mellan träl och landbo. En fostres exakta juridiska status är svår att få en klar bild av men det framgår att fostren kan äga egendom och att han var i besittning av ett eget bo. En fostre verkar dock inte vara helt fri och saknade likt en träl rättskapacitet. I ÖgL framgår att en fostre kunde säljas och köpas. Överlag var fostren ofri men hade fler rättigheter än vanliga trälar. Nevéus framför teorin att fostren bara var ofri i några generationer baserat på att status som fostre eller fostra kunde ärvas.²⁴¹ Om så var fallet skulle fostrar med tiden övergå till att vara tidiga landbor. Om fostren tillhörde en mer välbärgad ägare är det inte otroligt att fostren skulle ha blivit erbjuden att behålla sin jordlott som landbo när dessa

²⁴¹ Se kap. 2.4.4.2.

blev vanligare. Karaktäristiskt för fostren var brukanderätt till jord, ett drag han delar med landbon.

Jag anser dock att man bör dock hålla öppet för möjligheten att fostren var äldre än landskapslagarna. Det är svårt att säga med säkerhet huruvida fostren existerade före landskapslagarnas tid, men det är inte omöjligt. Fostren påminner om de omnämningar av slavar som görs av Tacitus i *Germania*.²⁴² I så fall är det inte säkert att fostren var en övergång mellan fri och ofri utan helt enkelt ett effektivt sätt för bönder att utnyttja ofri arbetskraft under lång tid. Det är möjligt att fostrarna blev fler under 1200-talet, men exakta siffror är omöjliga att komma över. Fostrar försvann dock slutligen när landborna tog över deras roll, vilket ändå tyder på att de under en period kan ha fungerat som ett steg på vägen mot landbosystemet.

Även Karras påpekar att ekonomiska förändringar skedde under perioden. Hon anser dock inte att det var dessa vilka ledde till träldomens avskaffande. För att göra det måste en ekonomisk förändring vara sådan att den även förändrar hur samhället är uppdelat och vilka grupper människor känner tillhörighet till enligt Karras. Karras verkar lägga mer vikt vid sociala och politiska förändringar. I Sverige under 1200-talet var den största sociala förändringen framväxten av en adel. Under medeltiden växte det fram en klass av storbönder vilka kom att samla på sig mer inflytande och rikedom än vad som tidigare setts. Ur denna grupp skapades 1280 ett frälse. Det medförde en större social stratifiering än vad som tidigare hade funnits. Frälset fick också vissa privilegier i utbyte mot att de gjorde rusttjänst för kungen. Rusttjänst ersatte det tidigare ledningssystemet där alla män hade varit skyldiga att delta. Att hålla sig med den utrustning som en beriden riddare krävde var dyrt och därför enbart möjligt för de rikaste. Detta gjorde det omöjligt att upprätthålla idén om en jämlik klass av fria män. Frågan är dock hur utbredd denna identitet verkligen hade varit. Även det vikingatida samhället har haft fattiga och rika, och även om de var formellt jämlika lär inte alla ha haft samma möjligheter i livet. Samtliga av landskapslagarna gjorde skillnad på olika grupper så som trälar, kvinnor och omyndiga vilka inte var rättsligt jämlika med män. Den enda ”jämlika” klassen vore fria män. Det var dock en formell, juridisk skillnad även på dem efter Alnsö stadga. Tidigare existerande sociala skillnader erkändes och formaliserades i lag.

I linje med Karras teori tycks fria ha hyst ett starkt förakt för ofria. Att kalla någon för träl, liksom frälse och frigiven var nidingsord enligt många av landskapslagarna. Det är tydligt att trälar befann sig längst ned på den

²⁴² Se kap. 2.4.1.

sociala stegen. Karras teori framhåller detta som den viktigaste funktionen av trälldomen inom samhället. Karikatyren av den fule, moraliskt depraverade trälen fungerade som motbild till idealbilden av den fria bonden, en mental uppdelning i vi och dem. Detta var troligen alltid mer av en stereotyp än en riktig beskrivning av trälar. Särskilt under medeltiden då härtagning var ovanligt lär det inte ha funnits någon större etnisk eller religiös skillnad mellan trälar och fria utan uppdelningen var en social konstruktion. Denna uppdelning var troligen viktigast för fattiga men fria bönder. Även om de hade lite verkligt inflytande i samhället kunde de anse sig stå över de allra lägsta i samhället. De kunde vara stolta över sin frihet och sin rätt att delta i rättssystemet som fullvärdiga samhällsmedborgare. Detta passar även med Hasselbergs hypotes om att trälldomen hade sitt starkaste fäste bland bönderna.

Jag anser inte att Olsson och Karras teorier utesluter varandra. Stora ekonomiska reformer har historiskt lett till sociala och politiska förändringar. Den industriella revolutionen, till exempel, födde nya samhällsgrupper och politiska ideologier. Den äldre uppdelningen i adel, borgare och bönder tappade i betydelse jämfört med den nya sociala uppdelningen i arbetarklass och fabriksägare, samt de ideologier som följde med dem. Någon form av mental förändring har förekommit under medeltiden varigenom trälldomen har kommit att betraktas som omodern. Vi kan se att lagstiftaren har försökt begränsa trälldomen i UL och SdmL för att slutligen förbjuda den i Skarastadgan. Det är troligt att denna åsikt varit relativt allmänt utbredd när lagstiftaren började sitt arbete. Centralmakten hade inte på egen hand kunnat genomföra en reform som helt saknade folkligt stöd. I vart fall bör den ha haft stöd inom kyrkan och frälset för att kunna genomföra reformen. Det var även vanligt för välbärgade människor att frige trälar genom testamenten under 1200-talet och tidigt 1300-tal.

Jag anser dock att de ekonomiska förändringarna troligen föregick det sociala. Det är annars svårt att se varifrån ett så stort mentalt skifte skulle ha kommit. Kristendomen hade inte så starkt inflytande att den kan anses ha helt förändrat synen på trälldom. Som ovan nämnt kan ekonomiska och sociala förändringar samverka. Jag håller det för troligt att förändrade ekonomiska och politiska relationer föranlett en förändrad syn på trälldomen. Detta mentala skifte, stärkt av kristendomens inflytande, kan sedan ha verkat starkt pådrivande för trälldomens avskaffande. Karras själv framhåller politiska förändringar vilka ledde till att trälldomens roll som motpol till de fria inte längre behövdes.

Denna mängd av olika förklaringar till trälldomens avskaffande gör att det inte går att peka på en specifik orsak som ensamt avgörande. Trälldomens avskaffande har varit en lång process som påverkats av ett flertal olika faktorer. Jag skulle vilja peka på en samverkan av ekonomiska reformer, politiska förändringar och sociala skiftningar. Dock med större tonvikt på de ekonomiska och politiska förändringarna under perioden.

6.2.2 Kristendomens inflytande

Det är troligt att kyrkan och den kristna tron spelade en roll i avskaffandet av den mycket gamla institution som trälldomen var. Kristendomen hade en annorlunda syn på ofria än vad som framkommer i gamla nordiska sagor. Även trälarna var en del av den kristna gemenskapen, inför Gud var alla människor lika. I Bibeln var Israeliterna slavar i Egypten i många år men förblev det utvalda folket. Detta skapade en ny gemenskap där både fria och ofria ingick. Att hjälpa fattiga och sämre ställda ansågs även vara en dygd inom kristendomen.

Kyrkan kunde förespråka andlig jämlikhet utan att engagera sig i världslig sådan. I de delar av Europa där slaveriet fortlevde under medeltiden, till exempel Spanien, finns bevis för att kyrkan själv ägde en stor mängd slavar. Det fanns efter det sextonde konciliet i Toledo till och med en minimistandard för hur många slavar en enskild kyrka skulle ha för att få ha en präst boende där. Det var alltså inte ideologiskt oförenligt att verka för människors andliga frälsning men acceptera orättvisor i det världsliga livet för stora delar av den kristna, medeltida Europa. Även senare historiska samhällen med slavar, till exempel södra USA under 1800-talet, visar att det går att förena en stark kristen tro med slavhållning. Exemplet USA hade dock även ideologisk grund i 1800-talets rasbiologi.

Kristendom är alltså inte automatiskt oförenlig med slaveri, men det kan dock undersökas om kristendom då den spred sig i Sverige under tidig medeltid medförde en så stor ideologisk förändring att den medverkade till trälldomens avskaffande. Trälldomens avskaffande sammanföll tidsmässigt med den period då kyrkan fick en allt starkare ställning. De av landskapslagarna som tydligast tog ställning mot trälldomen hade även tydliga kristna motiveringar. I UL och SdML sades om förbudet mot att sälja och köpa trälarna att, då Jesus blev såld löste han alla kristna. UL och SdML hade även förord vilka innehöll kristna förtecken. Slutligen hade även Skarastadgan en religiös motivering till sitt förbud mot trälldom. Det kan ifrågasättas om dessa verkligen var motiverade av religiös tro eller helt enkelt av mer praktiska orsaker vilka kläddes i kristen dräkt. Dock visar det att det fanns en upplevd koppling mellan trälldomens avskaffande och den

nya tron. De som skrev dessa bestämmelser var tydligen av uppfattningen att kristendomen förespråkade avskaffande av trälldomen.

Kyrkan hade även visst inflytande över lagstiftningen och kungen. Till exempel UL:s lagnämnd innehöll representanter för kyrkan. Höga ämbeten inom kyrkan tillföll även ofta män från adelsfamiljer vilka hade nära koppling till de som skapade lagarna. Kristendomen ensam var troligen inte tillräckligt för att avskaffa trälldomen. Men den kan ha varit en av orsakerna som verkade för det tillsammans med andra mer praktiskt orienterade skäl. Kristendomen gav en ideologisk grund vilken kunde stödja de samhällsförändringar som lagstiftaren försökte genomföra. Det är i efterhand svårt att säga till vilken del detta motiverades av äkta tro och till vilken del det motiverades av andra orsaker, men den religiösa tron hade troligen ett visst inflytande även om dess exakta omfattning är svår att fastställa.

6.2.3 Centralmakten

Som Hasselberg framhållit tillkom UL och SdML under inflytande från centralmakten. Båda var stadfästa av kungen och UL skrevs av en kommitté som utsetts av kungen. Skarastadgan tillkom under Magnus Erikssons eriksgata och var formulerad som ett brev från kungen till hans undersåtar. Likt tidigare stadgor lutade sig Skarastadgan på kungen auktoritet. Vi kan i detta se en medveten ansträngning från kungamakten att avskaffa trälldomen. Det är dock troligt att trälldomen redan var i avtagande när centralmakten engagerade sig i dess avskaffande. Kungen saknade ännu under 1300-talet tillräcklig makt för att kunna påtvinga landskapen en sådan lag. Troligen fanns redan stöd bland stormännen och kyrkan, kanske även bland den vanliga befolkningen för att avskaffa trälldomen. Det är även möjligt att det fanns mycket få trälar kvar i Sverige 1335.

Varför de högre samhällsständerna var villiga, kanske rentav investerade i att avskaffa trälldomen kan spekuleras i. Det är möjligt att den allt starkare kristna tron hade del i detta. Frigivning av trälar sågs som en dygdig gärning vilken kunde hjälpa en persons själ i nästa liv. Det är inte otroligt att detta synsätt spred sig till att inkludera avskaffandet av trälldomen som institution. De högre samhällsklasserna var även de som bör ha haft mest kontakt med andra delar av Europa. De hade troligen företagit resor till och haft kontakter i länder på kontinenten där slaveriet redan var avskaffat.

Bevarade testamenten visar att det var vanligt att frige trälar genom testamenten, främst under slutet av 1200-talet. Dessa testamenten upprättades vanligen av de rika. Det verkar alltså ha funnits en trend under

slutet av 1200-talet där välbärgade människor frigav trälar genom testamenten. Inga testamenten finns bevarade vilka visar på att mindre välbärgade personer frigav trälar på detta sätt. Detta kan bero på att det enbart var rika som hade trälar i någon omfattning eller på att de mindre välbärgade bönderna inte var motiverade att frige sina trälar. Ytterligare ett alternativ är att dessa inte frigav eventuella trälar genom testamenten utan på tinget så som nämnts i landskapslagarna. Dock sades mycket lite om frigivning av trälar på ting i UL och SdmL vilka tillkom under slutet av 1200-talet.

Om trälar var en viktig del av arbetskraften kan det förklara varför bönderna var mindre villiga att avskaffa träldomen. Jordbruksreformen började troligen på de stora godsena och kom med tiden att nå bönderna när centralmakten blev starkare. Förändringar i produktionen bör ha nått bönderna sist vilka därför fortfarande hade behov av trälar som en form av arbetskraft. De mindre välbärgade hade troligen inte marginaler att frige trälar utan ekonomisk motivering. Systemet med landbor tillämpades även främst av personer vilka innehade stora jordområden, men kanske adeln kunde ha råd att frige trälar av ideologiska skäl redan innan landbor blev ett konkurrenskraftigt alternativ till trälar.

Vi har dock få uppgifter om det totala antalet slavar i Sverige under medeltiden och vilka de tillhörde. Det är möjligt att vi främst känner till frigivning av slavar från frälse och storbönder därför att dessa var de som ägde trälar. Som diskuterat ovan råder skilda åsikter om hur vanligt förkommande trälar var i det vikingatida Sverige.²⁴³ Jag håller det inte för troligt att antalet trälar i Sverige skulle ha ökat från 1000-talet till 1200-talet. När vikingatågen och slavhandeln minskade i omfattning bör ofria födsel ha blivit den största källan till nya trälar. Det är dock svårt att hålla en slavpopulation på jämn nivå i flera generationer. En person som vet att hans barn kommer att bli ofria är troligen inte motiverad att skaffa många barn. Senare tillkom även möjligheten till blandade äktenskap, samt principen om att barn födda inom dessa automatiskt var fria vilket lär ha ytterligare minskat antalet barn som föddes ofria. Den mängd trälar som fanns i Sverige när vikingatiden tog slut bör ha motsvarat eller varit större än den mängd som fanns under medeltiden. Om trälar var en form av lyxprodukt kan det faktum att det endast finns bevarade testamenten från rika personer helt enkelt bero på att det endast var de som ägde trälar. Vidare, om trälarnas ekonomiska betydelse minskade under medeltiden kan den tyngst vägande anledningen att hålla trälar ha varit som social statussymbol, vilket enbart de rika hade råd med.

²⁴³ Se kap. 2.4.2.

7 Sammanfattning och slutord

Träldom finns dokumenterad i Sverige redan under vikingatiden. Troligen minskade den i omfattning och betydelse under 1000-talet till 1200-talet. Kring början av 1300-talet var träldomen i stort sett försvunnen, 1335 förbjöds träldomen i Västergötland och Värmland. Sverige var det av de nordiska länderna där träldomen försvann sist. I Norge och Danmark försvann träldomen under 1100- och 1200-talet. Även i jämförelse med övriga Europa var Sverige sent med att avskaffa ofrihet, i vart fall de nordvästra delarna av Europa. Kring Medelhavet och i östra Europa kvarlevde slaveriet in i renässansen.

Den medeltida, svenska träldomen uppvisade stor variationsrikhet. Trälar verkar ha kunnat arbeta med ett flertal olika uppgifter och inneha olika positioner i samhället. En träls situation var även beroende av inom vilken lagsaga denne levde. Skillnad kan ses mellan Göotalagarna och Svealagarna, GL visar på ytterligare en form av träldomen vilken skiljde sig från den på fastlandet. UL och SdmL var de mest liberala av landskapslagarna. Trälar hade i dem en starkare ställning än i övriga landskapslagar, handel med trälar var förbjuden, barn födda inom äktenskapet blev automatiskt fria och samma straffskala tillämpades för fria och ofria. Detta kan bero på att UL och SdmL var relativt sent tillkomna. I jämförelse med UL och SdmL var dock den yngre VmL mer konservativ.

Majoriteten av alla trälar befann sig dock långt ner i samhället. Karaktäristiskt för trälar i landskapslagarna var att de inte sågs som rättssubjekt utan som egendom. De kunde säljas och köpas. Trälar hade inte rätt att delta i rättssystemet, om en träl blev skadad sågs detta som en skada för trälens ägare. Det var även ägaren som skulle svara för trälen ifall denne begick ett brott. Trälar straffades dock hårdare än fria i många av lagarna, det var även tillåtet för trälens ägare att behandla denne hur som helst utan straff.

Ett flertal faktorer verkade för träldomens avskaffande i Sverige. En av de viktigaste var ansamlingen av jord hos storbönder och framväxten av landbosystemet för att bruka denna. Troligen fann jordägarna det lönsammare att använda sig av landbor för att bruka jorden än trälar vilka annars hade kunnat fylla behovet av arbetskraft. Detta kan ha berott på att ägaren slapp lägga resurser på att övervaka trälarna och att styra arbetet.

Trälldomens avskaffande hjälptes även av en förändrad syn på trälldom, delvis baserad på kristen tro. Kristendomens betoning av ödmjukhet inför Gud och medmänsklighet kan ha erbjudit en ideologisk grund för trälldomens avskaffande. Många av de inskränkningar i trälldomen vilka fanns i landskapslagarna hade kristna förtecken, vilket visar att det fanns en i vart fall upplevd koppling mellan kristendomen och trälldomens avskaffande. Ytterligare en faktor vilken bidrog till att förändra synen på trälldomen var politiska förändringar. En större del av samhällets tillgångar koncentrerades hos en grupp storbönder ur vilka ett frälse bildades 1280. Den ökade sociala stratifieringen mellan fria ledde enligt en teori till att kontrasten mellan fria och ofria minskade och slutligen försvann.

Trälldomens sluttid sammanfaller med en händelserik, om än ofta översedd, period av svensk historia. Trälldomens avskaffande vara bara en av flera stora samhällsförändringar vilka skedde under perioden. I undersökningen kan ses klara samband mellan de politiska och ekonomiska förändringar som skedde och trälldomens avskaffande.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Skarastadgan, Tillgänglig på Riksarkivets hemsida, SDHK, Sökord: *träl*
(Hämtad 2019-11-30)

Litteratur

Böcker

Ahnlund, Nils, *Svenskt och nordiskt från skilda tider*, Norstedt, Stockholm, 1943

Billing, Jan, *Det medeltida Gotlands historia: en översikt över Gotlands historia 1000-1500*, Gotlandica, Klintehamn, 2013

Brink, Stefan, *Vikingarnas slavar: den nordiska träldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid*, Atlantis, Stockholm, 2018

Dahlgren, Stellan & Florén, Anders, *Fråga det förflutna: en introduktion till den moderna historieforskningen*, Studentlitteratur, Lund, 1996

Hafström, Gerhard, *De svenska rättskällornas historia*, 9. uppl., Juridiska fören., Lund, 1976 [cit. Hafström 1976]

Hafström, Gerhard, *Land och lag*, 3., omarb. uppl., Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1967 [cit. Hafström 1967]

Harrison, Dick, *Slaveri: en världshistoria om ofrihet. Fortiden till renässansen*, Historiska media, Lund, 2006 [cit. Harrisson 2006]

Hasselberg, Gösta, *Kompendium i svensk rättshistoria: samhällsutveckling från medeltid till nutid*, (Ny utg.), Juristförl., Stockholm, 1989

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red.), *Svenska landskapslagar. Ser. 2, Dalalagen och Västmannalagen*, Geber, Stockholm, 1936 [cit. Holmbäck/Wessén 1936]

- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red.), *Svenska landskapslagar Ser. 4 Skånelagen och Gutalagen*, Geber, Stockholm, 1943 [cit. Holmbäck/Wessén 1943]
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red.), *Svenska landskapslagar. Ser. 3, Södermannalagen och Hälsingelagen*, Geber, Stockholm, 1940 [cit. Holmbäck/Wessén 1940]
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red.), *Svenska landskapslagar. Ser. 5, Äldre västgöotalagen, Yngre västgöotalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten*, Geber, Stockholm, 1946 [cit. Holmbäck/Wessén 1946]
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red.), *Svenska landskapslagar. Ser. 1, Östgöotalagen och Upplandslagen*, Geber, Stockholm, 1933 [cit. Holmbäck/Wessén 1933]
- Inger, Göran, *Svensk rättshistoria, 5.*, (utök.) uppl., Liber, Malmö, 2011
- Iversen, Tore, *Trelldommen: norsk slaveri i middelalderen*, Diss. Bergen : Univ., Bergen, 1994
- Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.), *Trälar: ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*, Nordiska museets förl., Stockholm, 2003
- Musson, Anthony & Stebbings, Chantal (red.), *Making legal history: approaches and methodologies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012
- Modéer, Kjell Å., *Land skall med lag byggas: sex rättshistoriska uppsatser*, Juridiska fören., Lund, 1980 [cit. Modéer 1980]
- Nevéus, Clara, *Trälarna i landskapslagarnas samhälle: Danmark och Sverige = [Die Sklaven in der Gesellschaft der Landschaftsrechten] : [Dänemark und Schweden]*, Tofter, Diss. Uppsala : Univ., Uppsala, 1974
- Olsson, Mats, *Vikingatida trældom: om slaveriets plats i Skandinavians ekonomiska historia*, Department of Economic History, Lund University, Lund, 1999
http://www.ekh.lu.se/media/ekh/forskning/lund_papers_in_economic_history/67.pdf
- Sawyer, Peter *The Oxford illustrated history of the vikings*, Oxford University Press, Oxford, 2001

Sjöholm, Elsa, *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 1988

Åqvist, Gösta, *Kungen och rätten: studier till uppkomsten och den tidigare utvecklingen av kungens lagstiftningsmakt och domsrätt under medeltiden*, Institutet för rättshistorisk forskning, Lund, 1989

Artiklar

Harrison, Dick, ”Medeltiden”, i Larsson, Hans Albin (red.), *Boken om Sveriges historia*, Forum, Stockholm, 1999, s.47-88

Modéer, Kjell Å., ”Den Europeiska rätten”, i Christensson, Jakob (red.), *Signums svenska kulturhistoria Medeltiden*, Signum, Lund, 2004, s.175-178

Modéer, Kjell Å., ”De utanförstående”, i Christensson, Jakob (red.), *Signums svenska kulturhistoria Medeltiden*, Signum, Lund, 2004, s.186-189

Myrdal, Janken ”Trälar, storgårdar och brytegårdar”, i Christensson, Jakob (red.), *Signums svenska kulturhistoria Medeltiden*, Signum, Lund, 2004, s.223-225

Nationalencyklopedin, fallandesot,
<http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/fallandesot> (Hämtad 2019-10-02)

Nationalencyklopedin, stegla, <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/stegla> (Hämtad 2019-12-18)